

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий центр заочно-дистанційного навчання
Кафедра національної безпеки та політології

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра на тему:
**«Добровольчі батальйони на захисті України в період збройної агресії
Російської Федерації»**

Виконав студент 2 курсу, групи ЗМНБ-2
Спеціальності 256 Національна безпека
(за окремими сферами забезпечення і
видами діяльності)

Словак Станіслав Васильович

Керівник – доктор історичних наук,
професор

Трофимович Володимир Васильович

Рецензент – кандидат історичних наук,
доцент

Марчук Володимир Станіславович

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ПЕРЕДУМОВИ Й ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ДОБРОВОЛЬЧИХ ФОРМУВАНЬ	9
1.1. Добровольчі військові формування як феномен сучасних збройних конфліктів: поняття, ознаки, класифікація	9
1.2. Історичні та соціально-політичні передумови виникнення добровольчих батальйонів в Україні (2013–2014 рр.).....	13
1.3. Нормативно-правове регулювання діяльності добровольчих формувань в Україні в умовах збройної агресії Російської Федерації.....	16
РОЗДІЛ II. СТАНОВЛЕННЯ ТА БОЙОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ДОБРОВОЛЬЧИХ БАТАЛЬЙОНІВ У ПРОТИДІЇ ЗБРОЙНІЙ АГРЕСІЇ РОСІЇ.....	21
2.1. Етапи формування та організаційна структура.....	21
2.2. Участь у ключових операціях російсько-української війни.....	31
2.3. Інтеграція у Збройні Сили України, Національну гвардію та інші силові структури.....	44
РОЗДІЛ III. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ВПЛИВ ДОБРОВОЛЬЧИХ БАТАЛЬЙОНІВ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ РОЗВИТКУ	58
3.1. Роль добровольчих батальйонів у формуванні національної ідентичності та громадянського суспільства в Україні	58
3.2. Проблеми соціальної адаптації та реінтеграції бійців добровольчих батальйонів: сучасні виклики та напрями їх подолання	68
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	81

ВСТУП

Російсько-українська війна, що розпочалася з анексії Криму та збройної агресії Російської Федерації проти України у 2014 році та набула форми повномасштабного вторгнення у 2022 році, стала одним із найглибших викликів для української державності, безпеки та суспільства. В умовах фактичного розвалу системи оборони на початковому етапі війни, кадрового і матеріально-технічного виснаження Збройних Сил України особливу роль відіграли добровольчі батальйони, які стали проявом самоорганізації громадянського суспільства та інструментом екстреної мобілізації оборонного потенціалу держави. Їхня поява змінила конфігурацію сектора безпеки і оборони, вплинула на хід бойових дій, на політичний процес і на формування нової хвилі громадянського патріотизму.

Проблема добровольчих батальйонів полягає не лише у військовому вимірі. Це феномен на перетині політичної науки, військових студій, права та соціології: з одного боку, вони постали як горизонтальна відповідь суспільства на зовнішню агресію, з іншого – кинули виклик традиційним уявленням про монополію держави на легітимне застосування сили. Саме тому постає проблема наукового осмислення того, яким чином добровольчі формування вплинули на здатність України протистояти російській агресії, як трансформувалася їхній статус – від напівформальних структур до інтегрованих елементів сектора безпеки і оборони – та які довгострокові наслідки їхньої діяльності для політичної системи та громадянського суспільства.

Актуальність дослідження зумовлюється кількома чинниками. По-перше, добровольчі батальйони стали одним із ключових суб'єктів стримування російської агресії в перші роки війни на Донбасі, коли регулярні сили не були готові до масштабних бойових дій. По-друге, саме через призму добровольчого руху можна простежити якісні зміни у взаємодії держави та суспільства, зокрема феномен «знизу-вгору» у формуванні оборонної політики. По-третє, нині триває процес інституційного оформлення та правового врегулювання статусу

добровольців, їхньої інтеграції у Збройні Сили України, Національну гвардію, сили територіальної оборони, що потребує фахової наукової оцінки. Недостатня теоретична і практична опрацьованість цих питань створює розрив між реальною роллю добровольчих формувань та їхнім місцем у науковому дискурсі й публічній політиці.

Стан наукової розробленості проблеми засвідчує наявність значного, але фрагментарного масиву праць, у яких добровольчі батальйони розглядаються з різних наукових позицій. В українській літературі простежуються кілька основних напрямів. По-перше, це роботи, що описують становлення добровольчих формувань і їхню роль у перші роки війни, зокрема узагальнювальне видання К. Гладкої та Д. Громакова «Добробати» [3]. По-друге, помітний блок становлять дослідження, присвячені класифікації, організаційним особливостям та суспільно-політичному впливу добровольчих підрозділів. Зокрема, М. Кравченко аналізує батальйонний рух і пов'язані з ним суспільні процеси, пропонує підходи до класифікації добровольчих формувань та оцінює вплив громадсько-політичних чинників [7–10]. По-третє, у працях Ю. Стасюка добровольчі формування осмислюються як унікальне явище новітньої України, що сформувалося під тиском зовнішньої агресії та внутрішньої мобілізації суспільства [15]. Окремо слід виділити дослідження, що розкривають волонтерський рух і розвиток громадянського суспільства у 2014–2022 рр. (М. Таран [16], О. Штрайхер [17]), а також праці, які розглядають добровольчий рух у контексті національних викликів та повоєнного відновлення (О. Панькова, О. Касперович [13]). У підсумку українські автори найчастіше концентруються на історичних передумовах добровольчого руху, бойовому шляху окремих підрозділів, організаційній еволюції, а також на питаннях взаємодії з державними інституціями й ризиках політизації.

Зарубіжні автори та аналітичні центри здебільшого інтерпретують українські добровольчі батальйони як приклад швидкої мобілізації громадянського суспільства в умовах війни та інституційної слабкості держави на ранньому етапі конфлікту. Важливе місце посідає підхід, який акцентує на

проблемі контролю сили та легітимності: І. Кяйгкьо аналізує добровольчі батальйони крізь призму контролю застосування сили, стратегії та ролі недержавних акторів у війні [22]. У роботах Ч. Федінець добровольчий і волонтерський рух розкривається як складова формування політичної нації у воєнний час [21]. Пояснення стійкості України через поліцентричну модель оборони пропонує Р. Альшамі [18], а Т. Дайсон і Ю. Пашук показують, як досвід війни вплинув на організаційне навчання та розвиток процесів у Збройних Силах України [20]. Також у зарубіжній літературі значну увагу приділено феномену нової громадянської активності (З. Воршех [33]) і ролі волонтерів у заміщенні функцій держави в оборонних реформах (К. Зарембо [34]). Окремий напрям пов'язаний із дослідженням політичних та безпекових ризиків, зокрема мотивацій радикалізованих груп і прикладів, пов'язаних із праворадикальними середовищами (К. Муталлімзада [27]).

Водночас існує низка аспектів, які залишаються дослідженими частково або розрізнено. По-перше, бракує комплексних робіт, що поєднували б аналіз становлення добровольчих батальйонів, їх бойової діяльності та трансформації правового статусу у довгостроковій перспективі – від 2014 року до етапу повномасштабного вторгнення Російської Федерації. По-друге, недостатньо висвітленими є питання впливу добровольчих формувань на політичну культуру, національну ідентичність та практики громадянської участі, а також на формування нових моделей взаємодії суспільства з сектором безпеки і оборони. По-третє, потребує осмислення досвід інтеграції добровольчих батальйонів до регулярних структур та пов'язані з цим проблеми – від правового статусу бійців до їхньої соціальної адаптації після участі в бойових діях. Саме ці теоретичні та практичні «прогалини» зумовлюють необхідність цілісного політико-наукового аналізу добровольчих батальйонів як особливого феномена української відповіді на російську агресію.

Об'єктом дослідження є добровольчі батальйони України як специфічний суб'єкт протидії збройній агресії Російської Федерації. Предметом дослідження виступають особливості формування, правового статусу, бойової діяльності та

суспільно-політичного впливу добровольчих батальйонів у контексті російсько-української війни.

Мета роботи полягає у розкритті ролі добровольчих батальйонів у захисті України в період збройної агресії Російської Федерації, з'ясуванні їхнього місця в системі національної безпеки та оборони, а також оцінці наслідків діяльності для розвитку української держави і громадянського суспільства.

Для реалізації визначеної мети поставлено завдання дослідити:

1. Теоретико-методологічні підходи до вивчення добровольчих військових формувань та їхнього місця у структурі сучасних збройних конфліктів.

2. Історичні, соціально-політичні та правові передумови виникнення добровольчих батальйонів в Україні у 2014 році.

3. Етапи формування, організаційну структуру та основні напрями бойової діяльності українських добровольчих батальйонів у протидії збройній агресії Російської Федерації.

4. Процес інтеграції добровольчих формувань до складу Збройних Сил України, Національної гвардії та інших силових структур, виявивши ключові проблеми й суперечності цього процесу.

5. Суспільно-політичний вплив добровольчих батальйонів, їхню роль у формуванні української національної ідентичності та громадянського суспільства, а також окреслити сучасні виклики й перспективи розвитку добровольчого руху в Україні.

Методологічною основою роботи є сукупність загальнонаукових та спеціальних методів, адекватних предмету й меті дослідження. Історико-генетичний та історико-порівняльний методи використовуються для простеження процесу виникнення й еволюції добровольчих батальйонів, виявлення етапів їхнього становлення та специфіки функціонування у різні періоди війни. Інституційно-правовий метод дає змогу проаналізувати нормативно-правові засади створення й діяльності добровольчих формувань, трансформацію їхнього статусу та взаємодію з державними органами. Політико-інституційний та структурно-функціональний підходи застосовуються для

оцінки ролі добровольчих батальйонів у системі національної безпеки, взаємодії з політичними партіями, органами влади та інститутами громадянського суспільства. Контент-аналіз і елементи дискурс-аналізу використовуються під час опрацювання публічних виступів політичних лідерів, командирів добровольчих підрозділів, матеріалів ЗМІ й аналітичних звітів. За потреби залучаються елементи статистичного аналізу та порівняльних емпіричних даних (соціологічні опитування щодо довіри до добровольчих батальйонів, рейтинги інституцій тощо), що дозволяє кількісно підтвердити висновки про суспільне сприйняття добровольчого руху.

Джерельну базу дослідження становлять кілька груп джерел. Першу групу складають нормативно-правові акти України, які визначають правові засади оборони, національної безпеки, діяльності військових формувань, територіальної оборони, волонтерської діяльності та соціального захисту учасників бойових дій. Зокрема, у роботі використано Закон України «Про оборону України» [1], Закон України «Про Збройні Сили України» [2], Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [3], Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [4], Закон України «Про волонтерську діяльність» [5], Закон України «Про Національну гвардію України» [6], Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [7], Закон України «Про національну безпеку України» [8], Закон України «Про основи національного спротиву» [9], а також законодавчі акти, якими уточнювався статус осіб, що брали участь у захисті незалежності, суверенітету й територіальної цілісності України [10; 11].

Другу групу джерел становлять офіційні матеріали органів державної влади та військового управління: документи Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України та Національної гвардії України. Третю групу джерел утворюють аналітичні матеріали українських і міжнародних дослідницьких центрів, громадських організацій, а також публікації засобів масової інформації, інтерв'ю

командирів і бійців добровольчих підрозділів, спогади учасників бойових дій та матеріали, що висвітлюють діяльність добровольчих формувань у 2014–2024 роках.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 2014 до 2024 року. Нижня межа зумовлена початком збройної агресії Російської Федерації проти України, анексією Криму, розгортанням бойових дій на Донбасі та формуванням перших добровольчих батальйонів як відповіді суспільства на кризу державного сектору безпеки. Верхня межа – 2024 рік – визначена не втратою актуальності теми, а завершенням окремого етапу існування добровольчих батальйонів як відносно самостійного суспільно-військового феномену. До цього часу більшість добровольчих ініціатив, що виникли у 2014 році та були активізовані після повномасштабного вторгнення 2022 року, пройшли процес інституціалізації та інтеграції до Збройних Сил України, Національної гвардії України, Сил територіальної оборони та інших складових сектору безпеки і оборони. Отже, 2024 рік виступає дослідницькою межею, яка дає змогу простежити повний цикл трансформації добровольчих батальйонів: від стихійної громадянської самоорганізації до включення в офіційну систему національного спротиву та оборони держави. За необхідності здійснюється звернення до попередніх історичних періодів для з'ясування традицій українського добровольчого та повстанського рухів як важливого контексту. Географічні межі дослідження охоплюють територію України, передусім райони ведення бойових дій на сході та півдні держави, а також окремі регіони, де формувалися добровольчі підрозділи та розгорталася їхня суспільно-політична активність.

Структурно кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури й додатків.

РОЗДІЛ І. ПЕРЕДУМОВИ Й ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ДОБРОВОЛЬЧИХ ФОРМУВАНЬ

1.1. Добровольчі військові формування як феномен сучасних збройних конфліктів: поняття, ознаки, класифікація

Виникнення добровольчих військових формувань в Україні неможливо зрозуміти поза контекстом Революції Гідності та початкового етапу російсько-української війни. Події на Майдані у 2013–2014 рр. стали моментом, коли значна частина громадян перейшла від пасивної підтримки до безпосередньої участі в протесті, створення сотень Самооборони, медичних і логістичних груп. На тлі ескалації насильства й застосування сили з боку режиму Януковича на Майдані сформувалися горизонтальні мережі довіри, досвід організації чергувань, охорони периметра, взаємодопомоги та швидкого ухвалення рішень. Саме цей людський і організаційний потенціал згодом став основою для формування перших добровольчих батальйонів [14, с. 151–153; 19, с. 10–12].

Після втечі Януковича і зміни влади на початку 2014 р. Російська Федерація розпочала операцію із захоплення Криму, використовуючи поєднання диверсійних груп, військових без розпізнавальних знаків, інформаційного тиску та інструменталізації місцевих політичних еліт. Українська держава виявилася неготовою до такого сценарію: частина силових структур була деморалізована, кадрово ослаблена, інфільтрована проросійськими кадрами. Подібний сценарій було розгорнуто і на Донбасі – захоплення адміністративних будівель, створення квазіреспублік, поширення антиукраїнської пропаганди, поєднані з появою добре озброєних підрозділів, які де-факто були російськими чи проросійськими формуваннями [17, с. 31–34; 6, с. 118–120; 17, с. 97–100].

Цей стан «вакууму безпеки» спричинив ситуацію, коли суспільство почало самостійно створювати структури, здатні фізично протистояти агресії. Частина активістів Майдану, ветеранів попередніх конфліктів, представників правоохоронних органів, підприємців та місцевих лідерів ініціювали формування добровольчих батальйонів на базі вже знайомих мереж самоорганізації. Значна кількість таких підрозділів виникла саме навколо силових органів – Міністерства

внутрішніх справ, Національної гвардії, окремих частин Збройних Сил України, але зберігала добровольчий принцип комплектування і власний внутрішній «майданівський» кодекс честі [12, с. 120–122; 23, с. 513–518].

У дослідженнях, присвячених українським добробатам, добровольчі військові формування визначають як організовані збройні підрозділи, що комплектуються на основі добровільної участі громадян, діють у зоні збройного конфлікту, а їхня поява пов'язана з ініціативою знизу – з боку громадянського суспільства, політичних та громадських рухів, місцевих громад. На відміну від мобілізованих підрозділів регулярної армії, добровольчі батальйони формувалися за принципом «свідомого вступу»: люди приходили з Майдану, з місцевих самооборон, із волонтерських структур, приводили із собою вже усталені мікрогрупи – «десятки», «сотні» – з внутрішніми відносинами довіри та розподілом ролей.

У весняно-літній кампанії 2014 р. добровольчі батальйони взяли участь у низці ключових операцій на Донбасі – звільнення населених пунктів, розблокування стратегічних трас, утримання лінії фронту в умовах, коли регулярні підрозділи часто мали обмежені ресурси та чисельність. Саме вони першими стабілізували ситуацію під Маріуполем, брали участь у боях за контроль над окремими районами Донецької та Луганської областей [12, с. 121–123]. Архівні матеріали батальйону «Азов» фіксують процеси формування, забезпечення й розгортання позицій [17, с. 156–160].

Одночасно з цим розгортався вибуховий розвиток волонтерського руху. Тисячі громадян, що не мали можливості або наміру брати участь у бойових діях, забезпечували добробати засобами індивідуального захисту, формою, транспортом, медикаментами, харчуванням, зв'язком, безпілотниками [9, с. 245–250]. Добровольчі формування опинилися в центрі цієї мережі – між фронтом і волонтерськими штабами.

Для українського випадку характерною є велика внутрішня різноманітність добровольчих формувань. Частина батальйонів виникла на базі майданівських структур, що продовжили боротьбу вже у форматі фронту; інші були організовані при обласних державних адміністраціях та місцевих радах як інструмент захисту

конкретних регіонів; окремі формування мали чітко артикульований ідеологічний профіль, пов'язаний із певними політичними силами, історичними традиціями чи націоналістичними наративами.

На основі наявних досліджень доцільно виділити кілька типових груп українських добровольчих військових формувань:

- батальйони, що сформувалися безпосередньо з активістів Майдану та структур Самооборони й були згодом включені до складу МВС або Національної гвардії;
- територіальні добровольчі підрозділи, укомплектовані переважно жителями певної області чи міста, орієнтовані на захист «свого» регіону;
- формування із виразним політичним або ідеологічним бекграундом, для яких участь у війні стала продовженням довоєнної політичної активності;
- спеціалізовані добровольчі підрозділи – розвідувальні, медичні, штурмові, що виконували конкретні завдання в структурі операцій Об'єднаних сил [12; 14; 19; 23; 28].

Таблиця 1.1 узагальнює найважливіші характеристики перших українських добровольчих батальйонів, що сформувалися у 2014 р., їхнього походження, підпорядкування та зони діяльності.

Таблиця 1.1

Основні характеристики перших українських добровольчих батальйонів (2014 р.)

Тип формування	Соціальне походження	Орган підпорядкування	Основні зони дій 2014–2015 рр.
Майданівські добровольчі батальйони	Сотні Самооборони, активісти Майдану	МВС, Нацгвардія	Київська, Дніпропетровська обл., Донбас
Територіальні добробати	Місцеві самооборони, громади	Обласні УМВС, територіальна оборона	Прифронтові райони областей, охорона стратегічних об'єктів
Ідеологічно марковані формування	Політичні та громадські рухи	МВС, добровольчі корпуси	Донецький і Луганський напрямки
Спеціалізовані добровольчі підрозділи	Ветерани, фахівці, волонтери	Підрозділи ЗСУ, медичні й розвідувальні частини	Локальні ділянки фронту, евакуація, розвідка

Джерело: складено автором.

Наведена класифікація має умовний характер: у реальності багато батальйонів поєднували риси кількох типів, а їхній статус змінювався внаслідок інституціалізації, реорганізації та інтеграції до складу регулярних структур. Важливо, що всі ці формування зберігали добровольчу основу комплектування та походження з середовища, яке пройшло досвід Майдану, – саме це забезпечувало високий рівень внутрішньої мотивації й готовності діяти в умовах ризику.

Правова площина існування добровольчих формувань залишалася проблемною протягом усього першого етапу війни. Бійці, які фактично брали участь у бойових діях, нерідко не мали повного набору правових гарантій, передбачених для військовослужбовців, а питання їх соціального захисту, медичного забезпечення, статусу сімей загиблих і зниклих безвісти тривалий час перебувало в зоні регулятивної невизначеності. Лише поступове оновлення законодавства, ухвалення спеціальних нормативних актів, розбудова системи територіальної оборони та визнання участі в добровольчих підрозділах як підстави для надання статусу учасника бойових дій частково зняли найгостріші колізії.

Зарубіжні дослідження розглядають українські добровольчі батальйони як один із центральних елементів поліцентричної та мережевої оборони, у якій держава ділить відповідальність за безпеку з громадянським суспільством, місцевими громадами, волонтерськими і бізнес-структурами. З цієї перспективи добровольчі військові формування постають не як аномалія чи тимчасове явище, а як важливий інструмент адаптації держави до гібридної агресії, коли швидкість мобілізації та готовність людей брати на себе ризики стають критичними ресурсами виживання.

Таким чином, українські добровольчі батальйони, що виростили з досвіду Майдану і перших місяців війни, поєднують у собі риси регулярних військових підрозділів, громадянських ініціатив та політичних акторів. Вони є невід'ємною

частиною історії спротиву російській агресії та важливим об'єктом аналізу для розуміння того, як сучасні суспільства організують оборону в умовах раптових зовнішніх загроз.

1.2. Історичні та соціально-політичні передумови виникнення добровольчих батальйонів в Україні (2013–2014 рр.)

Виникнення добровольчих батальйонів в Україні у 2014 р. було не випадковим, а підготовленим цілою низкою історичних та соціально-політичних процесів, що розгорталися наприкінці правління В. Януковича, під час Революції Гідності та в перші місяці російської агресії. Самі батальйони стали відповіддю суспільства на поєднання двох криз – внутрішньополітичної (криза легітимності влади, недовіра до силових структур) та зовнішньої (агресія Російської Федерації, анексія Криму, початок війни на Донбасі) [18, с. 47–49; 12, с. 80–82].

Наприкінці 2010–2013 рр. українська політична система характеризувалася посиленням концентрації влади в руках правлячої групи, корупційним контролем над ключовими інститутами, використанням силових органів для тиску на опозицію та бізнес. Рівень довіри до міліції, судів, прокуратури був хронічно низьким, що формувало в суспільстві переконання: формальні інститути безпеки часто працюють не в інтересах громадян, а на користь вузьких кланово-олігархічних груп [17, с. 152–155; 9, с. 49–51]. На цьому тлі поступово зростала роль неформальних мереж взаємодопомоги, громадських ініціатив, локальних спільнот, здатних самостійно вирішувати частину безпекових і соціальних проблем [15, с. 56–59].

Революція Гідності 2013–2014 рр. стала переломним моментом формування нового типу політичної суб'єктності громадян. Протест, який починався як реакція на відмову від підписання Угоди про асоціацію з ЄС, швидко переріс у широкий рух проти авторитаризації, корупції та насильства влади. На Майдані виникли сотні Самооборони, медичні й логістичні служби,

інформаційні центри, групи охорони периметра. Важливою була не лише масовість, а й характер організації: горизонтальні структури, самоврядування, колективне ухвалення рішень [19, с. 122–126; 8, с. 36–38].

Розвиток подій узимку 2013–2014 рр., зокрема силові розгони протестів і вбивства на Інститутській, остаточно зруйнували довіру значної частини суспільства до міліції, спецпідрозділів та керівництва силових відомств. Учасники Майдану усвідомили, що держава більше не гарантує безпеки, і що громадяни мають самі взяти на себе функції захисту. Легітимність насильства в очах протестувальників змінилася – моральне право на опір дедалі частіше приписувалося самоорганізованим групам громадян [13, с. 156–158; 14, с. 59–62].

Після зміни влади й втечі Януковича навесні 2014 р. Україна зіткнулася з новою загрозою – швидкою та скоординованою операцією Російської Федерації із захоплення Криму. Використання військових без розпізнавальних знаків, підтримка місцевих сепаратистських груп, блокування українських частин продемонстрували слабкість силового апарату [12, с. 118–120; 22, с. 147–150]. Для значної частини суспільства стало очевидно: держава не встигає реагувати на нову форму війни, а військовий ресурс є недостатнім.

Паралельно з анексією Криму Росія розгорнула сценарій дестабілізації в південних і східних регіонах України – організація проросійських мітингів, захоплення адміністративних будівель, формування псевдодержавних утворень у Донецьку та Луганську [12, с. 85–87; 17, с. 97–99]. Державні інститути безпеки на цих територіях нерідко виявлялися деморалізованими або паралізованими політичними й кадровими колапсами. У результаті частина територій була втрачена, а ризик ескалації зростав.

Водночас у суспільстві вже існувала потужна «майданівська» мережа довіри, досвід самоорганізації, волонтерська інфраструктура. Люди, які взаємодіяли у волонтерських ініціативах і координували дії через соціальні

мережі, були готові перейти від протестного до військового формату оборони [13, с. 160–162; 13, с. 113–116].

У 2014 р. почали створюватися перші добровольчі підрозділи при МВС, Нацгвардії та ЗСУ. Вони комплектувалися з активістів Майдану, учасників місцевих самооборон, ветеранів, спортсменів, колишніх правоохоронців [9, с. 220–224; 10, с. 15–18]. Люди вступали до цих підрозділів добровільно, продовжуючи свою участь у боротьбі за державу.

Важливу роль відіграв і волонтерський рух, що забезпечував добробати формою, бронезилетами, транспортом, зв'язком, медикаментами та харчуванням [13, с. 117–120; 20, с. 141–146]. Волонтери фактично компенсували слабкість державного забезпечення, зміцнюючи боєздатність новостворених підрозділів [15, с. 52–54].

Соціально-політичні передумови появи добровольчих батальйонів включали також трансформацію української ідентичності. Події Майдану та початок війни сприяли переходу від сприйняття держави як «чужого апарату» до усвідомлення її як власного проекту [19, с. 233–237; 15, с. 60–63]. Ідеї гідності, свободи, європейського вибору наклалися на досвід зовнішньої агресії, сформувавши потужний мотиваційний комплекс «захистити своє».

Науковці підкреслюють, що добровольчий рух став логічним продовженням розвитку громадянського суспільства в Україні, його переходом від форм участі (петиції, протести) до прямої участі в обороні [18, с. 91–94; 14, с. 62–64; 15, с. 60–63]. Добробати стали найрадикальнішим проявом цієї еволюції – громадяни самостійно взяли на себе частину функцій держави у сфері безпеки.

Таблиця 1.2 узагальнює ключові історичні та соціально-політичні події 2013–2014 рр., що створили передумови для появи добровольчих батальйонів.

Таблиця 1.2

Ключові події 2013–2014 рр. та їхній вплив на формування добровольчих батальйонів

Період	Ключові події	Наслідки для безпеки та політики	Вплив на виникнення добровольчих батальйонів
Осінь 2013 р.	Початок Євромайдану, перші розгони протестів	Падіння довіри до влади й силових структур	Формування мереж самоорганізації, сотень Самооборони
Зима 2013–2014 рр.	Ескалація насильства, розстріли на Майдані	Делегітимація міліції та спецпідрозділів, криза держави	Легітимація оборонного насильства з боку громадян, досвід колективної оборони
Лютий–березень 2014 р.	Втеча Януковича, анексія Криму	Деморалізація ЗСУ, частковий розклад силових органів	Усвідомлення зовнішньої загрози, готовність «перейти з Майдану на фронт»
Весна–літо 2014 р.	Початок бойових дій на Донбасі, створення псевдореспублік	Втрата контролю над частиною територій, гострий дефіцит боєздатних підрозділів	Створення перших добровольчих батальйонів при МВС, Нацгвардії, ЗСУ, мобілізація волонтерської допомоги

Джерело: складено автором.

Наведені події демонструють, що поява добровольчих батальйонів була логічним продовженням процесів, які почалися ще на Майдані. Суспільство, яке вже набуло досвіду самоорганізації та опору репресивній владі, зіткнулося з новою – зовнішньою – загрозою у ситуації слабкості державних інститутів. У цих умовах створення добровольчих військових формувань стало способом одночасно захистити країну й утвердити новий тип громадянської суб'єктності, у якій відповідальність за безпеку поділяється між державою та суспільством.

1.3. Нормативно-правове регулювання діяльності добровольчих формувань в Україні в умовах збройної агресії Російської Федерації

Правове регулювання добровольчих військових формувань в Україні формувалося реактивно – слідом за вже наявною практикою їх створення та участі у бойових діях. Спочатку держава опинилася перед фактом появи збройних підрозділів, сформованих із активістів Майдану та місцевих самооборон, які фактично виконували бойові завдання без чіткого юридичного статусу. Лише згодом відбулося поступове «наздоганяюче» оформлення їхньої

діяльності в межах законодавства про оборону [1], національну безпеку [8], воєнний стан [7], статус ветеранів [4; 10; 11], волонтерську діяльність [5] та територіальну оборону й національний спротив [9].

До 2014 р. базовий каркас безпекового законодавства України був зорієнтований на класичну модель регулярних збройних сил. Його основу становили Закон України «Про оборону України» [1], Закон України «Про Збройні Сили України» [2], Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [3] та Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [7]. Ці акти визначали структуру та повноваження силового блоку, але практично не передбачали участі добровольчих військових формувань як окремих суб'єктів.

Виникла одна з ключових проблем – розрив між реальною участю добровольців у бойових діях і їхнім формальним правовим статусом. Чимало бійців добровольчих батальйонів тривалий час не мали належно оформлених контрактів, записів у військово-облікових документах, а отже – й чітко закріплених прав на соціальний захист, медичне забезпечення, пільги та статус учасника бойових дій. У наукових працях це явище описується як правова невизначеність, яка породжувала конфлікти навколо визнання заслуг добровольців, виплат сім'ям загиблих, гарантій реабілітації та повернення до мирного життя [21, с. 30–33; 5, с. 118–121; 10, с. 15–17].

Окремим блоком виступає нормативно-правове регулювання волонтерської та добровольчої діяльності у ширшому сенсі. Закон України «Про волонтерську діяльність» визначає організаційні та правові засади здійснення волонтерської діяльності, що набуло особливого значення в умовах масового залучення громадян до забезпечення оборони – від збору коштів і закупівлі спорядження до організації медичної евакуації та логістики [5]. Дослідження адміністративно-правового статусу волонтерів акцентують на необхідності чіткого визначення їхніх прав, обов'язків і механізмів взаємодії з органами влади [12, с. 85–88].

Правовий статус учасників добровольчих формувань частково врегульовується через систему законодавства про ветеранів війни та осіб, які

брали участь у захисті України. Базове значення в цьому контексті має Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [4], а також подальші зміни до нього, спрямовані на уточнення статусу осіб, які захищали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України [10; 11]. Ця динаміка свідчить про те, що реальна участь добровольців у бойових діях зумовила необхідність розширення правового поля.

З початком повномасштабного вторгнення РФ у 2022 р. особливого значення набуло законодавство про територіальну оборону й національний спротив. Закон України «Про основи національного спротиву» 2021 року закріпив правові та організаційні засади національного спротиву, зокрема функціонування добровольчих формувань територіальних громад, які створюються за участю органів місцевого самоврядування та діють у взаємодії із Збройними Силами України [9]. Це стало важливим етапом переходу від стихійної добровольчої самоорганізації до законодавчо врегульованої системи національного спротиву. Наукові дослідження наголошують, що цей підхід поєднав риси класичної армії й громадянської мобілізації.

Суттєвим аспектом стало запобігання правовому дуалізму, коли одночасно існували формально підпорядковані державі підрозділи та неформальні групи зі зброєю. У працях з адміністративного права зазначається, що законодавство має чітко визначати суб'єктів, уповноважених застосовувати силу, порядок видачі та обліку зброї, регламентацію використання засобів індивідуального захисту [22, с. 148–150]. Це важливо не лише для дисципліни, а й для захисту прав людини й запобігання зловживанням.

Крім того, у сучасних умовах актуалізується питання контролюючого забезпечення добровольчих формувань, особливо в складі територіальної оборони. Порівняльний аналіз із міжнародним досвідом свідчить, що широке залучення добровольців підвищує стійкість суспільства до агресії, але водночас вимагає посиленого контролю за інформаційною безпекою та недопущення проникнення ворожих елементів [21, с. 121–123; 14, с. 59–62]. Тому законодавче регулювання має балансувати між оперативністю

добровольчих структур і суворими стандартами безпеки.

Для узагальнення основних напрямів розвитку правового регулювання діяльності добровольчих формувань доцільно представити порівняльну таблицю 1.3, що систематизує ключові нормативні акти у сфері оборони, діяльності Збройних Сил України, Національної гвардії України, мобілізації, воєнного стану, волонтерської діяльності, статусу ветеранів війни та національного спротиву [1–11].

Щоб окреслити основні напрями розвитку правового регулювання, доцільно представити узагальнюючу схему у вигляді таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Основні блоки нормативно-правового регулювання діяльності добровольчих військових формувань в Україні

Блок регулювання	Основний зміст	Ключові проблеми та тенденції
Статус і підпорядкування	Визначення місця добровольчих формувань у системі сил оборони, їх підпорядкування МВС, ЗСУ, Нацгвардії, територіальній обороні	Запобігання правовому «підвішеному» стану, уніфікація підходів до різних типів формувань [1; 2; 6; 8; 9]
Соціальні гарантії	Право на статус учасника бойових дій, пенсійне забезпечення, медична та психологічна допомога, пільги ветеранам і членам сімей	Подолання нерівності між бійцями регулярних частин та добровольцями, спрощення процедур підтвердження участі в боях [4; 10; 11]
Волонтерська інфраструктура	Правове становище волонтерів та організацій, що забезпечують добровольчі підрозділи ресурсами та послугами	Прозорість обігу благодійної допомоги, взаємодія з органами влади, запобігання зловживанням [3; 5; 10; 12; 15; 20]
Територіальна оборона	Правила формування добровольчих формувань територіальних громад, їх взаємодія з військовим командуванням, органами місцевого самоврядування	Узгодження місцевої ініціативи з єдиною державною системою оборони, стандартизація підготовки та командування [5; 13; 16; 17; 20]
Контроль і відповідальність	Регламентація умов застосування зброї, дисциплінарні та кримінальні наслідки порушення законодавства, контроль за засобами індивідуального захисту	Недопущення «приватизації» насильства, мінімізація конфліктів між добровольчими підрозділами та іншими органами правопорядку [1; 7; 8; 9]

Джерело: складено автором.

У зарубіжній літературі український досвід розглядається як приклад поступового переходу від стихійної самоорганізації до поліцентричної моделі оборони, де добровольчі підрозділи та волонтерські мережі вже не суперничають

із державою, а вбудовуються в загальну архітектуру безпеки через обмежувальні, координуючі й гарантійні норми [16]. Наголошується, що для довгострокової стійкості такої моделі необхідно, аби правове поле не лише визнавало заслуги добровольчих формувань, а й чітко фіксувало рамки їхньої діяльності, підзвітність, механізми демократичного контролю.

Отже, нормативно-правове регулювання діяльності добровольчих військових формувань в Україні пройшло шлях від фактичної невидимості до поступової інституціалізації та інтеграції в систему національної безпеки. Водночас низка питань – від уніфікації статусу різних хвиль добровольців до зрозумілих і справедливих процедур соціального захисту – залишається відкритою, що зумовлює необхідність подальшого вдосконалення відповідного законодавства та управлінських практик.

РОЗДІЛ II. СТАНОВЛЕННЯ ТА БОЙОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ДОБРОВОЛЬЧИХ БАТАЛЬЙОНІВ У ПРОТИДІІ ЗБРОЙНІЙ АГРЕСІІ РОСІЇ

2.1. Етапи формування та організаційна структура

Формування добровольчих батальйонів в Україні у 2014 р. було відповіддю суспільства на поєднання внутрішньополітичної кризи після Революції Гідності та зовнішньої загрози з боку Російської Федерації. Добровольчі підрозділи виникали швидше, ніж держава встигала ухвалювати відповідні рішення, тож їхнє становлення мало хвилеподібний, еволюційний характер. Дослідники наголошують, що саме добровольчі формування стали «авангардами» оборони на початковому етапі війни, компенсуючи дефіцит боєздатних частин і кризу довіри до традиційних силових структур.

З огляду на динаміку подій доцільно виокремити кілька етапів формування добровольчих батальйонів:

- весна–літо 2014 р. – стихійне створення підрозділів на базі Майдану, місцевих самооборон та ініціатив активістів;
- осінь 2014 – 2015 р. – інституціалізація й часткове уніфікування структури, підпорядкування та забезпечення;
- подальші роки – перетворення окремих батальйонів у полки, бригади, спеціалізовані частини й поступове «вмонтування» добровольчого досвіду у структуру сил оборони;
- перехідний етап – трансфер напрацьованих практик у період повномасштабного вторгнення 2022 р.

На кожному з цих етапів змінювалися принципи набору, характер підпорядкування, джерела забезпечення, дисциплінарні механізми та організаційна структура підрозділів [16; 18].

Таблиця 2.1

Основні етапи формування добровольчих батальйонів України (2014–2015 рр.)

Період	Характерні процеси	Особливості набору	Підпорядкування	Основні проблеми / виклики
Весна–літо 2014 р.	Стихійне створення добробатів, перші бої на Донбасі	Добровольці з Майдану, місцевих самооборон, активісти	Формально при МВС, Нацгвардії, ЗСУ; сильний вплив неформальних лідерів	Нестача озброєння й захисту, правова невизначеність, слабка координація
Осінь 2014 – 2015 р.	Інституціоналізація, оформлення штатів і структур	Формалізований відбір, медогляд, контракти	Чіткіше включення до структур МВС, Нацгвардії, ЗСУ	Нерівність статусу добровольців і кадрових військових, конфлікт культур
3 2015 р.	Перехід до полків, бригад, спеціалізованих частин	Поєднання добровольчої та професійної служби	Повноцінна інтеграція в систему сил оборони	Баланс між збереженням мотивованості та вимогами професійної армії

Джерело: складено автором.

Перший етап – весна–літо 2014 р. – позначився різким стрибком громадянської мобілізації. На основі сотень Самооборони Майдану, місцевих загонів самооборони, ветеранських та активістських спільнот починають формуватися перші добровольчі батальйони при Міністерстві внутрішніх справ, Національній гвардії та окремих частинах Збройних Сил України [16; 18; 21]. Набір мав виразно добровільний характер: люди приходили «з вулиці» або цілими майданівськими й територіальними групами, мотиваційно спираючись на досвід протестів і відчуття безпосередньої загрози своїй державі.

Підпорядкування у цей період було гібридним: з одного боку, підрозділи створювалися наказами МВС чи Нацгвардії, з іншого – зберігали високу залежність від авторитету неформальних командирів, політичних і громадських кураторів. Штатна структура здебільшого не відповідала класичним бойовим статутам: батальйони мали неповні штати, змішані функції, гнучкий поділ на роти й взводи, а дисципліна будувалася на внутрішньому кодексі та довірі, а не лише на письмових регламентах [23].

Матеріально-технічне забезпечення добробатів на першому етапі лягло

переважно на волонтерській мережі, благодійні фонди, громади та діаспору [13; 17;]. Держава не встигала забезпечувати бронезахист, форму, сучасні засоби зв'язку, медичне обладнання, що змушувало добровольців імпровізувати й одночасно посилювало їхній зв'язок із суспільством.

Другий етап – осінь 2014 – 2015 р. – пов'язаний з усвідомленням державою необхідності перевести стихійні формування у більш керовані, уніфіковані структури. Відбувається оформлення штатів батальйонів, запроваджується чіткіший відбір, укладаються контракти, формуються підрозділи забезпечення, зв'язку, розвідки, медслужби. В цей період добровольчі батальйони починають набувати рис регулярних частин – з'являються штаби, чітка субординація, внутрішні служби, системні навчання й бойове злагодження.

Водночас добровольче походження підрозділів продовжувало визначати внутрішню атмосферу: горизонтальні зв'язки, сильні неформальні лідерства, високий рівень взаємодопомоги й довіри часто співіснували з формальною військовою ієрархією, породжуючи як позитивні, так і конфліктні ситуації [14; 17; 19]. На цьому тлі гостро постали питання правового статусу добровольців, їхніх соціальних гарантій, визнання як учасників бойових дій, що відображено у працях, присвячених адміністративно-правовому регулюванню добровольчого й волонтерського руху.

Третій етап розвитку – переформатування найбоєздатніших добровольчих підрозділів у полки, бригади, окремі спеціалізовані частини – розпочався, коли стало очевидно, що частина батальйонів здатна виконувати завдання більшого масштабу. Такі формування отримали посилену структуру, важке озброєння, розгалужену систему забезпечення, навчально-тренувальні підрозділи. Інші ж, навпаки, були розформовані чи суттєво реорганізовані через проблеми з дисципліною, підпорядкуванням або низьку боєздатність.

Четвертий, перехідний етап пов'язаний зі «спадковістю» досвіду: ветерани добробатів, їхні тактичні напрацювання, практики взаємодії з волонтерами та громадою стали одним із важливих ресурсів оборони у 2022 р. Вони зайняли командні й інструкторські позиції в нових бригадах, підрозділах територіальної оборони та інших структурах, перенісши туди елементи добровольчої культури й

мобілізаційної готовності.

На тлі зміни етапів формування добровольчих батальйонів можна виокремити різні моделі їх організації, пов'язані з відомчою належністю, соціальною базою та функціональним профілем. Умовно це:

- батальйони при МВС (спецбатальйони патрульної служби та інші формування, орієнтовані на поєднання правоохоронних і бойових функцій);
- добровольчі підрозділи Національної гвардії, що поєднували риси воєнізованого формування та фронтової піхоти;
- добровольчі роти й батальйони при Збройних Силах України, одразу «вписані» у класичні армійські структури;
- більш автономні, ідеологічно марковані формування, які лише згодом частково були інтегровані в державну систему або припинили існування [14; 19; 23].

Таблиця 2.2

Приклади добровольчих батальйонів та їх початкова організаційна модель

Тип добровольчого формування	Рік активного формування	Базова структура на старті	Відомство / куратор	Специфіка початкової моделі
Батальйони патрульної служби при МВС	2014	Батальйон з ротно-взводною побудовою, неповні штати	МВС України	Орієнтація на охорону порядку та участь у АТО, тісний зв'язок з громадами
Добровольчі підрозділи Національної гвардії	2014	Батальйон з елементами штурмових і охоронних підрозділів	Національна гвардія України	Поєднання фронтової піхоти й охорони ключових об'єктів
Добровольчі роти / батальйони при ЗСУ	2014–2015	Роти й батальйони у складі бригад, класична штатна структура	Збройні Сили України	Максимальне наближення до стандартів регулярних частин
Автономні ідеологічно марковані формування	2014	Гнучкі штурмові та розвідувальні групи	Власні штаби, згодом – інтеграція або розформування	Високий рівень автономії, власна система рекрутингу й забезпечення

Джерело: складено автором.

Організаційна структура добровольчих батальйонів еволюціонувала від

імпровізованих, напівформальних підрозділів із домінуванням особистого авторитету та горизонтальних зв'язків до уніфікованих бойових частин, де поєднувалися штатна дисципліна й збережена внутрішня солідарність. На старті війни батальйони часто одночасно виконували функції штурмових груп, розвідки, охорони об'єктів, логістики; згодом ці ролі розводилися по окремих взводах, ротах, службах. Відповідно посилювалися підрозділи зв'язку, медичної евакуації, забезпечення, що наближало добровольчі батальйони до стандартизованої структури сил оборони [16; 18].

Важливо підкреслити, що формування добровольчих батальйонів у 2014–2015 рр. не було одноманітним процесом, а радше являло собою сукупність паралельних траєкторій, які відрізнялися за темпом інституціалізації, соціальною базою, характером внутрішнього управління та механізмами забезпечення. У наукових і аналітичних працях добровольчі підрозділи розглядаються як приклад поліцентричної оборони, коли здатність до спротиву формується не лише “згори” через державні інституції, а й “знизу” через мережі самоорганізації, довіри та мобілізаційної готовності суспільства [21; 24]. Саме ця поліцентричність пояснює, чому добровольчі батальйони змогли швидко розгорнутися і включитися в бойові дії, але водночас чому виникали гострі проблеми управління, правового статусу та узгодженості дій із регулярними структурами [16; 18; 23].

На першому етапі (весна–літо 2014 р.) організаційна структура більшості добровольчих підрозділів мала імпровізований характер. Формально декларувалася батальйонна або ротна схема, однак фактичний склад часто коливався залежно від наявності людей, рівня підготовки та можливості оперативного забезпечення. У межах одного підрозділу могли співіснувати різні групи: частина виконувала штурмові функції, частина – завдання блокпостів, охорони об'єктів, патрулювання, розвідки, логістики. Таке “змішування ролей” було наслідком браку часу і ресурсів: підрозділи створювалися швидко і часто одразу відправлялися у зону бойових дій без повноцінного бойового злагодження [16; 18].

Внутрішня організація нерідко спиралася на принцип довіри та особистого авторитету, а не на формалізовані інструкції. Командир або група командирів (часто з активістського чи ветеранського середовища) виступали центром прийняття рішень, але важливими були й горизонтальні зв'язки: взаємна підтримка, “побратимство”, неформальні групові норми. Такий формат підвищував мотивацію та швидкість реакції, але створював ризики – розмитість відповідальності, залежність від персоналій, труднощі зі стандартизацією дисципліни [23; 15].

У дослідженнях, що аналізують розвиток українських сил оборони на основі “уроків Донбасу”, підкреслюється, що саме 2014 рік став періодом інтенсивного організаційного навчання: на практиці перевірялися підходи до управління, координації, забезпечення і взаємодії різних підрозділів, а згодом ці уроки частково були трансформовані у формальні процедури та інституційні практики [19].

Специфіка добровольчих батальйонів значною мірою визначалася соціальною базою рекрутингу. На першому етапі набір часто відбувався через майданівські мережі, місцеві самооборони, патріотичні організації та регіональні ініціативи. Це означало, що підрозділ міг мати “територіальне ядро” (люди з одного міста або області) або “ціннісне ядро” (люди з подібним активістським досвідом). Така структура посилювала згуртованість, але інколи спричиняла й конфлікти з регулярними частинами, де кадрова логіка підпорядкування та дисципліни була іншою [16; 18; 23].

На етапі осені 2014–2015 рр. відбувається поступовий перехід до більш формалізованого відбору: медогляди, укладання контрактів, створення навчальних елементів. Це змінює внутрішню структуру підрозділів: з'являються штатні посади, визначаються ролі, формуються групи забезпечення, зв'язку, розвідки, медики, інженерні елементи тощо. Водночас добровольчий “культурний код” продовжував існувати, оскільки навіть у межах формальної інтеграції зберігалися горизонтальні зв'язки та сильна внутрішня солідарність [14; 17].

Окремо слід враховувати, що різні підрозділи мали різний “профіль” за функціями: одні формувалися як патрульні або охоронні структури при МВС, інші – як більш “фронтові” штурмові підрозділи, треті – як роти/батальйони у складі бригад ЗСУ. Саме від відомчої належності часто залежало, яку структуру підрозділ отримував швидше і за якими правилами відбувався перехід від добровільної мобілізації до формальної служби [16; 18; 21].

Одним із ключових чинників, що визначали реальну організаційну спроможність добровольчих батальйонів, стало забезпечення. На першому етапі воно часто здійснювалося за рахунок волонтерських каналів, громад, бізнесу, благодійних фондів. Цей механізм мав дві важливі наслідкові лінії. По-перше, забезпечення впливало на структуру: підрозділ міг мати сильні “комунікаційні” та “логістичні” групи, які контактували з волонтерами, займалися закупівлями, ремонтом, транспортуванням. По-друге, волонтерські мережі посилювали автономність батальйонів, оскільки частина матеріальних ресурсів проходила поза стандартною державною системою постачання [14; 18; 26].

У контексті забезпечення особливо гострою була проблема індивідуального бронезахисту, сучасних засобів зв'язку і медичного спорядження. Саме ці позиції нерідко забезпечувалися “знизу”, що фіксується в дослідженнях адміністративно-правового забезпечення використання засобів індивідуального бронезахисту, а також у ширших працях про роль громадянського і волонтерського сектору у підтримці сил оборони [12; 14; 16]. Отже, організаційна структура добровольчого батальйону фактично включала “зовнішній контур” – волонтерські групи та цивільних партнерів, без яких бойова спроможність часто була б суттєво нижчою.

Разом із тим така модель породжувала структурні ризики: нерівність забезпечення між підрозділами (у кого сильніші волонтерські зв'язки – у того краще спорядження), залежність від персональних контактів, а також конфлікти з формальними процедурами. Надалі, у процесі інституціалізації, держава намагалася зменшити цю асиметрію через включення підрозділів у регулярні канали постачання, але “волонтерський контур” усе одно зберігався як

додатковий ресурс підтримки [14; 16; 34].

Організаційний розвиток добровольчих батальйонів був тісно пов'язаний із питанням управління та дисципліни. На початковому етапі дисциплінарні механізми часто мали “спільнотний” характер: санкції й норми формувалися всередині групи, де важливу роль відігравала репутація і взаємна відповідальність. Однак у бойових умовах і при взаємодії з іншими частинами це не завжди працювало ефективно. Потреба у координації, уніфікованих наказах, звітності та виконанні загальної стратегії стала одним із ключових аргументів на користь інтеграції добровольчих формувань у систему ЗСУ, НГУ або інших структур [16; 18; 23].

Показовим є те, що “конфлікт культур” між добровольчою горизонтальністю та регулярною бюрократичною вертикаллю став одним із найскладніших моментів інституціалізації. Для добровольців характерною була швидка мобілізація, гнучкість, високий рівень ініціативності, тоді як регулярні структури працювали за процедурною логікою. У наукових працях, які аналізують навчання організації армії у Донбаській війні, підкреслюється, що саме такі конфлікти сприяли появі “уроків”, які згодом були оформлені у внутрішні процеси та системи управління [19].

Окремо слід зазначити, що інституціалізація не означала автоматичного зникнення добровольчої специфіки. Частина підрозділів після включення до регулярних структур зберігала внутрішню солідарність, практики взаємодопомоги та високий рівень групової ідентичності. У випадках, коли інституційні зміни проводилися різко або без належної комунікації, виникали внутрішні конфлікти і демотивація. Відповідно, ефективною виявлялася модель “поступового переведення”, коли добровольцям зберігали їхній груповий “кістяк”, але одночасно вводили стандарти підготовки, звітності й підпорядкування [16; 18; 19].

Четвертий, перехідний етап – трансфер досвіду у 2022 році – має принципове значення для розуміння не лише історії добровольчих батальйонів, а й загальної еволюції української оборони. Ветерани добровольчих підрозділів

часто виконували роль “носіїв практик”: вони займали інструкторські посади, ставали командирами, брали участь у розгортанні нових підрозділів територіальної оборони, допомагали швидко налагодити взаємодію з волонтерським сектором. У зарубіжних працях про українську стійкість наголошується, що суспільна агентність і накопичений досвід самоорганізації до повномасштабного вторгнення посилили здатність держави та суспільства реагувати на кризу 2022 року більш узгоджено [24; 26].

Це дозволяє трактувати добровольчі батальйони як “лабораторію” організаційних інновацій: у 2014–2015 рр. вироблялися неформальні практики мобілізації, координації та забезпечення, які пізніше були частково нормалізовані і стали частиною ширшої оборонної культури. Тому аналіз етапів формування та організаційної структури добровольчих батальйонів важливий не лише як реконструкція подій, а як пояснення того, як у кризовий момент створюються нові форми організації, здатні впливати на державні інституції та суспільство [21; 24; 34].

У процесі інституціалізації добровольчих батальйонів однією з ключових змін стало поступове наближення їхньої внутрішньої організації до типових штатів регулярних сил оборони. На ранньому етапі 2014 року “батальйон” часто був радше назвою, ніж повноцінною штатною одиницею: структура могла складатися з кількох груп і відділень, які формувалися за принципом наявності людей, спорядження та оперативних завдань. Проте із зростанням інтенсивності бойових дій і необхідності координації з іншими частинами виникла потреба в чіткішому управлінні, плануванні та розподілі функцій, що стало однією з причин переходу до більш формалізованих структур [16; 18; 19].

У більшості добровольчих підрозділів, які пройшли шлях інституціалізації, поступово оформлювався батальйонний штаб (або штабний елемент), що виконував функції: планування операцій, координації з вищими штабами та суміжними підрозділами, організації зв’язку, ведення обліку особового складу, управління постачанням та ротацією. Якщо на першому етапі рішення часто приймалися “вручну” через командира і найближче коло довірених осіб, то в

2014–2015 рр. набувають значення штабні процедури (розподіл завдань, визначення відповідальних, узгодження дій, планування та звітність). Саме розвиток такого управлінського рівня збільшував боєдатність підрозділу, оскільки зменшував залежність від одного лідера та підвищував керованість у складних операціях [16; 18; 19].

Бойова складова зазвичай вибудовувалася за ротним або ротновзводним принципом, однак реальна чисельність могла відрізнятись від “класичного” штату. На ранньому етапі роти часто були змішаними за функціями, а ролі (штурм, охорона, патрулювання, розвідка) не завжди розводилися організаційно. Згодом, у міру набуття досвіду та появи стандартів, зростала функціональна спеціалізація: формувалися окремі штурмові групи, підрозділи розвідки, інколи – снайперські групи, підсилення інженерним компонентом. Такий поділ зменшував хаотичність застосування особового складу та дозволяв ефективніше планувати завдання відповідно до можливостей підрозділу [16; 18; 23].

Однією з ознак переходу від напівформального формування до більш регулярної частини став розвиток служб забезпечення. На практиці батальйон, який уміє не лише воювати, а й підтримувати власну життєдіяльність (постачання, ремонт, евакуація, зв'язок), є значно стійкішим у тривалих операціях. Тому у 2014–2015 рр. поступово з'являються (або посилюються) такі елементи:

- зв'язок (радіозв'язок, координація, інколи – цифрові рішення та “волонтерські” засоби комунікації);
- медична служба (пункти стабілізації, евакуація, взаємодія з волонтерами щодо аптечок і спорядження);
- логістика та постачання (доставка спорядження, пального, харчів, ремонт, облік ресурсів);
- підрозділи охорони/комендантські функції (контроль порядку, охорона баз, супровід) [4; 16; 2].

Суттєву роль у формуванні цього “тилового каркасу” відігравали волонтерські мережі, які фактично створювали зовнішній контур забезпечення

добровольчих батальйонів. Дослідження волонтерської активності в умовах війни підкреслюють, що така взаємодія посилювала стійкість підрозділів і одночасно формувала новий тип зв'язку між фронтом і тилом – через адресні канали допомоги, постійні контакти, довіру та взаємну відповідальність [4; 16]. Водночас це призводило й до нерівності: батальйони з кращими “волонтерськими каналами” швидше отримували бронезахист, техніку, транспорт і медичне спорядження, що піднімало їхню ефективність порівняно з підрозділами, які таких каналів не мали [12; 14].

Отже, еволюція штатної структури добровольчих батальйонів від “гнучких груп” до батальйонів із штабо-командним ядром, бойовими ротами та службами забезпечення свідчить про поступовий перехід від мобілізаційної самоорганізації до інституційної моделі. Ця трансформація зробила можливим ефективнішу інтеграцію добровольчих підрозділів у структури МВС, Національної гвардії та Збройних Сил України, а також закріпила добровольчий досвід як елемент ширшої системи оборони [16; 18; 19; 23].

2.2. Участь добровольчих батальйонів у ключових операціях російсько-української війни

Участь добровольчих батальйонів у бойових діях 2014–2015 рр. доцільно аналізувати не лише як перелік операцій, а як механізм швидкого нарощування спроможностей у ситуації, коли державні інституції оборони діяли в режимі кризового відновлення. У сучасних підходах до вивчення війни та стійкості України наголошується, що на ранньому етапі конфлікту оборона функціонувала як поліцентрична система, у якій значну частину ролей брали на себе мережі громадянського суспільства й паралельні канали забезпечення [21; 24; 26]. Саме в цій логіці добровольчі батальйони виступали не “доповненням” до регулярних сил, а компонентом, що закривав критичні розриви: мобілізаційні, організаційні, кадрові та логістичні [16; 18; 23].

Разом із тим добровольчий компонент мав подвійний ефект. З одного боку, він істотно збільшував оперативну гнучкість і швидкість реагування, адже

добровольчі підрозділи могли швидше зібратися та висунутися в район бойових дій. З іншого – його включення породжувало труднощі координації через різні вертикалі підпорядкування (МВС/НГУ/ЗСУ), різні стандарти планування та підготовки, а також нерівномірність забезпечення, що залежала від волонтерських ресурсів і соціального капіталу конкретного підрозділу [14; 16; 19]. Ця напруга “швидкість – керованість” проявляється майже в кожній ключовій операції 2014–2015 рр.

Таблиця 2.3

Участь добровольчих батальйонів у ключових операціях 2014–2015 рр.

Операція / район бойових дій	Часові рамки	Участь добровольчих підрозділів (узагальнено)	Типові завдання добровольців	Організаційні особливості та проблеми	Підсумок / наслідки
Маріуполь і приазовський напрямок	весна–літо 2014 р.; далі	Батальйони при МВС/НГУ, місцеві добровольчі групи	Зачистка міського простору, блокпости, охорона об'єктів, протидія ДРГ, підтримка порядку	Обмежена важка техніка; гібридність “поліцейських/військових” функцій; залежність від волонтерських каналів забезпечення	Утримання стратегічного порту; зрив сценарію швидкого прориву до узбережжя; стабілізація міської безпеки
Іловайськ	серпень 2014 р.	Добровольчі батальйони при МВС/НГУ; окремі автономні формування у взаємодії з частинами ЗСУ	Штурм, закріплення, блокування комунікацій, контроль населених пунктів	Розриви координації між відомствами; нестача розвідданих і зв'язку; вразливість до масштабного маневру противника	Оточення та великі втрати; каталізатор реформ управління, потреба інтеграції та уніфікації
Донецький аеропорт і вузол Піски–Опитне	2014 – поч. 2015 р.	Добровольчі роти/підрозділи у складі ЗСУ/НГУ, взаємодія з регулярними частинами	Підсилення оборони, розвідка, контрштурм, забезпечення ротаций, охорона шляхів підвозу	Постійний артвогонь; складна логістика; високе навантаження на медевак і зв'язок; важливість волонтерського підсилення спорядження	Символ спротиву; високий моральний ефект; відпрацювання тактик оборони в руїнах і малими групами
Широкине та узбережжя Азовського	2015 р.	Добровольчі штурмові підрозділи у складі	Штурм укріплень, зачистка, утримання	Потреба синхронізації штурмових груп із вогневою підтримкою; значні втрати; складний	Відсунення загрози Маріуполю; поліпшення

Операція / район бойових дій	Часові рамки	Участь добровольчих підрозділів (узагальнено)	Типові завдання добровольців	Організаційні особливості та проблеми	Підсумок / наслідки
моря		НГУ/інших сил оборони	висот, стабілізація “передпілля” Маріуполя	рельєф і щільна забудова	оборонної конфігурації
Луганський напрямок (позиційна оборона: опорні пункти, “сіра зона”)	2014–2015 рр.	Добровольчі роти/батальйон и у складі ЗСУ/МВС, контрдиверсійні елементи	Оборона опорників, рейди, розвідка, контрдиверсійні заходи	Тривала “позиційність”; психологічне виснаження; потреба в ротаціях; нерівність забезпечення	Стримування просування; стабілізація лінії фронту; накопичення досвіду малої війни

Джерело: складено автором.

Боротьба за контроль над Маріуполем на ранньому етапі війни стала прикладом ситуації, де успіх залежав не лише від чисельності, а від швидкості розгортання та здатності діяти в умовах міського простору. Добровольчі підрозділи, сформовані при МВС і Національній гвардії, виконували комплекс завдань, який виходив за межі “класичної фронтової” логіки: зачистка захоплених будівель, патрулювання, блокування маршрутів, контроль в’їздів/виїздів, протидія диверсійним групам [16; 18; 23]. У такому контексті добровольці часто поєднували функції, притаманні правоохоронному сектору й війську, що було нетипово для штатних моделей, але відповідало кризовій реальності 2014 року.

Результативність дій підсилювалася взаємодією з волонтерськими мережами, які забезпечували спорядженням, транспортом, засобами зв’язку та медичними матеріалами. Саме волонтерська підтримка часто компенсувала нестачі державного забезпечення на старті війни, що узгоджується з висновками досліджень про волонтерську активність як чинник стійкості громад і накопичення соціального капіталу [14; 16]. Водночас така модель означала нерівність ресурсів: підрозділи, що мали кращі канали підтримки, отримували більше можливостей діяти ефективно.

Ключовий підсумок маріупольського епізоду полягає в тому, що добровольчі підрозділи зіграли роль оперативного “стабілізатора”: вони

допомогли втримати критичне місто й виграти час, щоб держава змогла наростити регулярну присутність та вибудувати більш стійку систему управління безпекою [21; 24]. У символічному вимірі цей кейс зміцнив уявлення про оборону як спільну справу громадян і держави, що впливало на суспільну мобілізацію й готовність підтримувати фронт ресурсами [14; 26].

Події під Іловайськом у серпні 2014 р. стали прикладом, коли висока мотивація та рішучість добровольців нашоствхнулися на обмеження системи управління. У бойових епізодах добровольчі підрозділи демонстрували наступальну активність, штурмові дії, закріплення в населених пунктах, а також намагання блокувати комунікації противника. Однак одночасно проявилися кілька критичних проблем: багатоканальність підпорядкування, неузгодженість між вертикалями відомств, дефіцит комунікації та розвідінформації, нестача узгодженого планування [16; 18; 23].

У рамках аналітичних підходів до організаційного навчання під час Донбаської війни Іловайськ можна розглядати як “стрес-тест” системи: він продемонстрував, що успіх тактичних дій не гарантує безпеки підрозділів за відсутності єдиного управління, належної координації та адекватної оцінки масштабів втручання противника [19]. Відтак трагедія Іловайська стала водночас і соціальною травмою, і фактором інституційного переосмислення: суспільний резонанс посилив тиск на державу щодо підвищення керованості оборони та подальшої інтеграції добровольчого компоненту.

У політичному та суспільному дискурсі Іловайськ закріпив амбівалентний образ добровольця: як символу героїзму і жертвовності, але також як свідчення того, що стихійна мобілізація має межі ефективності без інституційного “каркасу” [21; 23; 26].

Оборона Донецького аеропорту й прилеглих населених пунктів (Піски, Опитне) стала тривалим епізодом, де ключову роль відігравали змішані сили, включно з добровольчими підрозділами у складі регулярних структур. У такій війні важливими були не лише штурмові дії, а й здатність забезпечувати ротації, підвіз боєприпасів, евакуацію поранених, підтримку зв’язку в умовах постійного

артилерійського вогню та руйнувань [17; 19; 23].

Внесок добровольців полягав у тому, що вони посилювали “вузлову оборону”: утримання окремих позицій, прикриття маршрутів, локальна розвідка, контрдиверсійні дії. Їхні тактики часто базувалися на роботі малими групами і високій ініціативності, що було особливо важливо в урбанізованому середовищі та “руїнах”, де класичні лінійні схеми ведення бою працювали гірше [23]. Волонтерські мережі, пов’язані з добровольчим середовищем, у таких умовах підтримували підрозділи засобами зв’язку, захистом, медичними ресурсами, що підтверджує роль волонтерства як елементу стійкості й підтримки оборони [14; 16; 34].

Символічний ефект оборони аеропорту підсилював легітимність добровольців як повноцінних учасників війни, а не тимчасових формувань. У ширшій рамці досліджень про українську стійкість цей епізод розглядається як приклад того, як бойові практики та суспільна підтримка взаємно підсилюють одна одну: фронт створює моральний наратив, суспільство підтримує ресурси спротиву [24; 26].

Операції у районі Широкиного в 2015 році показали інший рівень взаємодії – більш “дорослий” порівняно з раннім 2014 роком. Добровольчі штурмові підрозділи діяли вже в умовах відносно більшої координації з іншими силами оборони, а завданням було не тільки “реагування на кризу”, а формування вигіднішої оборонної конфігурації. У таких боях добровольці застосовували мобільні штурмові групи, інколи з опорою на розвідку та вогневу підтримку, що свідчить про поступовий перехід від імпровізації до більш структурованого застосування [16; 18; 19].

Водночас характерні проблеми не зникли: значні втрати, складність утримання позицій, виснаження особового складу, необхідність стабільного постачання. Тут проявляється зв’язок бойових спроможностей із тиловою підтримкою: нерівномірність забезпечення та наявність волонтерських каналів прямо впливали на можливості підрозділу довго утримувати позиції [14; 16]. У підсумку ці дії сприяли зменшенню загрози Маріуполю та посиленню контролю

над приазовським напрямком.

На Луганському напрямку добровольчі елементи, інтегровані до ЗСУ або структур МВС, виконували задачі, менш помітні для медіа, але важливі стратегічно: оборона опорних пунктів, контрдиверсійні заходи, локальна розвідка, рейди в “сіру зону”, контроль ділянок доріг і мостів. Це була війна з тривалим психологічним і ресурсним виснаженням, де вартість мали не тільки героїчні штурми, а і системна витривалість, дисципліна та ротації [16; 18; 23].

У такому типі бойових дій особливого значення набували практики взаємодії з місцевим середовищем і цивільним населенням, а також здатність адаптуватися до довготривалого режиму служби. Цей досвід важливий для розуміння трансформації добровольчих батальйонів: підрозділи, які витримували позиційність і могли підтримувати стабільну оборону, швидше набували рис регулярних частин, а отже – підвищували шанси на ефективну інтеграцію [16; 18; 19].

На підставі аналізу ключових операцій можна виокремити кілька функцій добровольчих батальйонів, які мають не лише військове, а й політико-суспільне значення.

По-перше, мобілізаційна функція. Добровольці різко збільшили доступний ресурс оборони у момент, коли держава відчувала дефіцит боєздатних підрозділів. Це дозволило виграти час для розгортання регулярної армії та поступового відновлення інституційних спроможностей [21; 24].

По-друге, тактична функція “швидких сил”. У багатьох епізодах добровольчі підрозділи діяли як штурмові, розвідувальні, блокуючі групи, виконуючи високоризикові завдання. Висока мотивація і ініціатива компенсували частину матеріальних і організаційних нестач, але водночас підкреслювали потребу керованості та координації [16; 18; 23].

По-третє, логістично-суспільна функція. Завдяки зв’язку з волонтерськими мережами добровольці включали суспільство у підтримку фронту на постійній основі. Волонтерська активність, цифрові канали мобілізації ресурсів і мережеві взаємодії посилювали оборону як “спільну справу” [14; 16; 31].

По-четверте, інституційна функція навчання. Бойовий досвід 2014–2015 рр. прискорив перехід від хаотичних форм самооборони до більш системного управління. Зокрема, Іловайськ і тривалі оборонні операції на кшталт ДАП висвітлили, що добровольчий ресурс є ефективним лише тоді, коли він інтегрований у єдині структури планування і забезпечення [19; 23].

Таким чином, добровольчі батальйони стали не лише учасниками окремих операцій, а фактором, який вплинув на всю архітектуру оборони у 2014–2015 роках. Їхній внесок не варто ідеалізувати, оскільки добровольча мобілізація супроводжувалася проблемами координації, дисципліни й правового оформлення. Проте без цього компоненту стартовий етап війни міг би мати для України значно драматичніші наслідки, а суспільство – не отримало б настільки швидкого досвіду включення в національну оборону як спільну відповідальність [21; 24; 26].

Розгляд ключових операцій 2014–2015 рр. (Маріуполь, Іловайськ, оборона Донецького аеропорту, Широкине, позиційні дії на Луганському напрямку) показує, що добровольчі батальйони виконували не одну, а кілька взаємопов'язаних функцій – від суто бойових до організаційно-інституційних. У кожному з епізодів добровольці діяли в різних умовах: у міському середовищі з елементами контрдиверсійної боротьби, у наступально-штурмових сценаріях, у тривалій обороні “вузлів” та забезпеченні ротацій, у позиційній війні з постійними рейдами й контрдиверсійними задачами. Ця різноманітність підтверджує, що добровольчий компонент був не випадковим або “символічним”, а структурно значущим елементом початкового етапу війни.

Водночас аналіз операцій свідчить, що ефективність добровольчих підрозділів визначалася не лише високою мотивацією, але й здатністю системи оборони перетворювати мобілізаційний ресурс на керовану спроможність. У ранній фазі конфлікту держава фактично функціонувала в умовах “військово-організаційного дефіциту”: обмеженість боєготових частин, проблеми зв'язку, розвідки й забезпечення, нерівномірність підготовки, а також складна ситуація із підпорядкуванням і координацією між відомствами [16; 17; 23]. Добровольчі

батальйони частково компенсували ці слабкості, однак одночасно робили їх більш видимими, оскільки стикалися з обмеженнями управління та стандартизації безпосередньо в бойових умовах.

У наукових підходах до пояснення української стійкості акцентується, що оборона України в 2014–2015 рр. мала риси поліцентричної моделі: поряд із державними структурами важливу роль відігравали горизонтальні мережі, волонтерські ініціативи, локальні спільноти та самоорганізовані групи, які забезпечували гнучкість, швидкість реакції та додаткові ресурси [21; 24; 26]. Добровольчі батальйони в такій конфігурації виступали своєрідним “містком” між суспільством і силовим сектором: вони одночасно були бойовими підрозділами та каналом суспільної мобілізації (через волонтерство, інформаційну підтримку, адресне забезпечення), що підтверджується дослідженнями волонтерського руху й його впливу на стійкість громад і розвиток соціального капіталу [14; 16].

Однак поліцентричність мала й зворотний бік. В операціях 2014 року особливо помітними були проблеми “роз’єднаності” управління: різні відомчі вертикалі, наявність кількох центрів ухвалення рішень, обмежені можливості для швидкого обміну розвідданими та синхронізації планів. У ситуації високої інтенсивності це підвищувало ризик стратегічної вразливості навіть за наявності тактичних успіхів. На рівні загальної логіки війни цей досвід прискорив висновок, що добровольчий ресурс може бути ефективним у довгій перспективі лише за умов інституційної інтеграції– стандартизації структури, уніфікації процедур застосування, підпорядкування та забезпечення [16; 18; 19].

Другий важливий висновок, який випливає з аналізу операцій, полягає в тому, що добровольчі батальйони були тісно пов’язані з волонтерськими каналами забезпечення, і ця залежність мала подвійний ефект. З одного боку, волонтерська підтримка давала можливість швидко компенсувати нестачу бронезахисту, засобів зв’язку, транспорту, медичних матеріалів, що прямо впливало на виживання й боєдатність підрозділів [14; 16]. З іншого – вона формувала нерівність ресурсів: одні підрозділи мали значно кращі можливості

через сильніші соціальні мережі та інформаційну підтримку, інші – відчували системні дефіцити. Тому з часом виникла потреба перевести окремі “волонтерські рішення” у більш рівномірні, штатні механізми державного забезпечення та нормативного врегулювання [12; 16].

Третій блок узагальнень стосується правового виміру. Ранній період війни характеризувався ситуацією, коли не всі участь у бойових діях та обставини служби добровольців були належним чином задокументовані, що згодом створювало труднощі при оформленні статусів, соціальних гарантій і підтвердженні бойового досвіду. У працях, присвячених адміністративно-правовим аспектам діяльності волонтерів і відповідних організацій, наголошується на фрагментарності та суперечливості регуляторного поля воєнного часу, що в ширшому сенсі демонструє складність “переведення” практик самоорганізації у стабільні правові механізми [15; 21]. Для добровольців ця проблема була особливо відчутною, оскільки правова невизначеність безпосередньо впливала на соціальну справедливість і довіру до держави.

Отже, аналіз операцій дозволяє не тільки описати бойові епізоди, а й виділити типові “вузькі місця”, які повторюються в різних сценаріях: координація та управління, зв’язок і розвідка, логістика та медичне забезпечення, правовий статус і документування, а також роль волонтерських мереж як ресурсу стійкості. Саме тому доцільно узагальнити основні результати у вигляді систематизованої матриці “уроків” і можливих напрямів реагування, що відображено в Таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Узагальнені “уроки” ключових операцій 2014–2015 рр. для подальшої інтеграції добровольчих підрозділів і підвищення ефективності управління

Урок / проблема	Як проявлялось у 2014–2015 рр.	Наслідки (оперативні та інституційні)	Рекомендований напрям реагування (що робила/має робити держава)
Єдине управління та координація між відомствами	Різні вертикалі (МВС/НГУ/ЗСУ) та паралельні центри ухвалення рішень; неузгодженість планування та обміну інформацією	Втрата керованості в критичні моменти; підвищення ризику оточення та “розривів” фронту	Уніфікація процедур планування й підпорядкування; стандарти взаємодії; спільні штаби/канали

Урок / проблема	Як проявлялось у 2014–2015 рр.	Наслідки (оперативні та інституційні)	Рекомендований напрям реагування (що робила/має робити держава)
			зв'язку [16; 18; 19; 23]
Зв'язок і розвідка як базова умова виживання підрозділів	Дефіцит сучасного зв'язку і розвідданих; запізнення інформації; залежність від волонтерських засобів	Підвищені втрати; слабка ситуативна обізнаність; зниження ефективності маневру	Розвиток штатного зв'язку, розвідки, БпЛА; нормативне забезпечення використання техніки; інтеграція “волонтерських інновацій” у штатні рішення [12; 14; 16; 19]
Логістика, бронезахист, медавік – критичний “тиловий каркас”	Нерівність забезпечення; залежність від волонтерства; нестача бронезахисту/медицини/транспорту	Обмеження боєздатності; моральне виснаження; “вузькі місця” в тривалих операціях	Вирівнювання стандартів забезпечення; розвиток медичної служби та евакуації; удосконалення правил застосування бронезахисту [12; 14; 16]
Перевага малих мобільних груп та потреба інтеграції з артіпідтримкою	Добровольці діяли малими групами в місті та “сірих зонах”; часто без достатнього вогневого підсилення	Тактичні успіхи, але високі ризики при зіткненні з регулярними силами противника	Стандартизація застосування мобільних груп; навчання; зв'язка “розвідка–вогень”; взаємодія з регулярними артіпідтримками [18; 19; 23]
Правовий статус і документування участі	Ранній період: фрагментарне оформлення; проблеми з підтвердженням участі, поранень, строків служби	Складнощі з УБД/гарантіями; конфлікти з бюрократією; демотивація	Уніфікація процедур документування; спрощення підтвердження; чіткі правила інтеграції добровольців у штатні структури [15; 21; 33]
Роль волонтерських мереж як компонента оборонної спроможності	Волонтерство забезпечувало критичні ресурси та швидкість адаптації; цифрові мережі мобілізували допомогу	Підвищення стійкості; але також нерівність ресурсів між підрозділами	Інституціоналізація партнерства держави й громадянського суспільства; прозорі механізми взаємодії; підтримка мережевих технологій [14; 16; 24; 26]
Моральний	Добровольці були “видимим”	Мобілізація	Комунікаційні

Урок / проблема	Як проявлялось у 2014–2015 рр.	Наслідки (оперативні та інституційні)	Рекомендований напрям реагування (що робила/має робити держава)
фактор і суспільна підтримка	обличчям спротиву; тримали війну в публічному полі	суспільства; підвищення довіри до оборони; консолідація	політики, підтримка ветеранів, меморіалізація як елемент стійкості [14; 22; 26; 24]
Ветеранський ресурс як “капітал” для наступних етапів війни	Після 2014–2015 сформувалися мережі ветеранів, інструкторів, організаторів оборони	Підготовка кадрів, що стали критичними у 2022 р.; зростання спроможностей ТрО	Програми інтеграції досвіду; інструкторські школи; залучення ветеранів до безпекових практик громад [21; 24; 26; 30]

Джерело: складено автором.

Узагальнення, подані в Таблиці 2.4, дають змогу уточнити місце добровольчих батальйонів у бойових подіях 2014–2015 рр. та пояснити, чому їхній досвід став одним із чинників трансформації системи оборони України. Практика застосування добровольчих підрозділів засвідчила їхню високу ефективність у ситуації дефіциту часу та ресурсів, коли визначальною була швидкість мобілізації, висування в район бойових дій і здатність утримати позиції до підходу більших сил регулярної армії. У низці операцій добровольчі формування виконували функції штурмових, розвідувальних, блокуючих та оборонних підрозділів, фактично посилюючи оборонний потенціал держави в умовах обмеженої готовності силового блоку на початковому етапі війни. У рамках досліджень української стійкості підкреслюється, що оборона в цей період набувала рис поліцентричної моделі, де поряд із державними структурами важливу роль відігравали горизонтальні мережі та агентність громадянського суспільства, здатні швидко підсилювати державні спроможності [21; 24; 26].

Разом із тим досвід ключових операцій показав межі ефективності добровольчого ресурсу за відсутності належної координації, сучасного зв'язку та розвідки. Події 2014 року продемонстрували, що тактичні успіхи можуть поєднуватися зі стратегічною вразливістю у ситуаціях, коли існують паралельні

центри ухвалення рішень, неузгодженість між відомствами та повільний обмін інформацією. В умовах інтенсивних бойових дій це підвищувало ризики оточення, втрат керованості та зривів планування, що зумовлювало потребу в уніфікації процедур та посиленні вертикалі військового управління [16; 19; 23]. У цьому контексті інтеграція добровольчих батальйонів у регулярні структури постає не тільки політичним рішенням, а й функціональною необхідністю для зменшення втрат і підвищення прогнозованості оборони [18; 19].

Окремий пласт узагальнень пов'язаний із забезпеченням: логістикою, бронезахистом, медичною підтримкою та евакуацією. На ранньому етапі війни значна частина цих потреб задовольнялася завдяки волонтерським мережам і громадським ініціативам, що прямо впливало на виживання та боєздатність підрозділів. Дослідження волонтерської активності в умовах війни наголошують, що саме горизонтальні практики підтримки сприяли нарощуванню соціального капіталу, посиленню стійкості громад та швидкому закриттю дефіцитів державного забезпечення [14; 16]. Водночас така модель формувала нерівномірність доступу до ресурсів: боєздатність окремих підрозділів частково залежала від сили їхніх соціальних зв'язків, комунікаційних можливостей і публічної підтримки. Це актуалізувало потребу переведення базових стандартів забезпечення у більш рівномірні, штатні механізми державної системи, доповнені прозорою взаємодією з громадянським суспільством [14; 15; 16; 24].

Не менш важливим є правовий вимір. Ранній період війни характеризувався фрагментарністю нормативного регулювання та документування участі частини добровольців у бойових діях, що надалі породжувало труднощі з підтвердженням статусу, поранень, строків служби й доступом до соціальних гарантій. У працях, присвячених адміністративно-правовим аспектам діяльності волонтерів і волонтерських організацій у воєнний час, акцентується, що суперечливість процедур і прогалини в регулюванні

ускладнюють реалізацію прав осіб, які виконували суспільно значущі функції [15; 21]. Аналогічна логіка проявляється і щодо добровольців: правова невизначеність поєднувалася з моральним відчуттям несправедливості, впливала на довіру до інституцій та потребувала уніфікації документування і спрощення механізмів підтвердження участі в бойових діях [21; 33].

Суттєвим результатом діяльності добровольчих батальйонів став і суспільно-політичний ефект. Вони персоніфікували спротив агресії, підтримували увагу суспільства до війни та сприяли включенню громадян у практики підтримки фронту. Дослідження, присвячені українській стійкості та ролі локального врядування й громадянської участі, підкреслюють значення взаємодії “держава–суспільство” як чинника збереження керованості країни та мобілізації ресурсів для оборони [21; 24; 26]. У цьому сенсі добровольчі батальйони діяли не лише як бойовий ресурс, а й як канал суспільної мобілізації, що посилював легітимність оборони та підтримував запит на реформування сектора безпеки.

Загалом систематизація “уроків” операцій 2014–2015 рр. показує, що добровольчі батальйони стали критично важливим елементом оборони України на початковому етапі війни та одночасно фактором, який прискорив перехід від стихійної мобілізації до більш керованої моделі оборони – зі стандартизованими процедурами, єдиними каналами управління, розвитком зв’язку та забезпечення, а також із більш визначеним правовим оформленням статусу учасників [16; 18; 19; 23]. Водночас добровольчий феномен не завершився із відносною стабілізацією фронту: він трансформувався у ветеранський, організаційний і суспільний ресурс, що проявився в наступні роки та набув особливої ваги у період повномасштабного вторгнення, коли досвід добровольців став основою для підготовки кадрів, інструкторської роботи та розвитку спроможностей оборони на місцях [21; 24; 26]. Саме тому подальший аналіз логічно має перейти до наслідків добровольчого руху для громадянського суспільства, політичних

процесів та викликів реінтеграції учасників бойових дій, що розкривається у наступному розділі роботи.

2.3. Інтеграція добровольчих формувань у Збройні Сили України, Національну гвардію та інші силові структури

Добровольчі батальйони в Україні виникли як форма швидкої суспільної реакції на воєнну загрозу та кризу спроможностей державного сектору безпеки у 2014 р. У перші місяці війни вони виконували роль “аварійного ресурсу” оборони: компенсували нестачу боєдатних частин, закривали прогалини на напрямках, допомагали утримувати ключові вузли і лінії комунікацій [12; 15; 32]. Така модель була ефективною на короткій дистанції, але в довгостроковій перспективі існування численних озброєних груп із різним підпорядкуванням і різним рівнем дисципліни створювало для держави системні ризики – як безпекові, так і політичні [22; 32].

У міжнародній та українській літературі добровольчі підрозділи часто описують як продукт поліцентричної оборони: коли поряд із формальними структурами держави важливу роль відіграє суспільство, локальні спільноти, мережі взаємодопомоги та волонтерські ініціативи [18; 23; 29]. Це допомагало Україні триматися у 2014–2015 рр., але одночасно ставило питання про контроль сили (control of force), адже тривала війна потребує єдиного планування, уніфікованих процедур і легітимної вертикалі командування [22; 32].

Інтеграція добровольчих формувань була потрібна не для “знищення” добровольчого феномену, а для перетворення мобілізаційної енергії на керовану, юридично оформлену й прогнозовану військову спроможність. Це включало кілька практичних завдань:

- створити зрозумілу систему підпорядкування та відповідальності;
- уніфікувати підготовку, планування і застосування;
- забезпечити документування служби та доступ до соціальних гарантій;

- зменшити ризики політизації, конфліктів між відомствами й “паралельних” силових вертикалей [20; 22; 32; 34].

Паралельно існував запит з боку самих добровольців: значна частина людей, які реально воювали і були поранені, прагнули легального статусу, зрозумілих правил проходження служби та визнання державою – включно з процедурою отримання статусу учасника бойових дій, доступом до лікування й реабілітації, пільг та інших форм соціальної підтримки [15; 22]. Саме тому інтеграцію варто розглядати як процес взаємного “переналаштування”: держава отримувала контроль та керованість, добровольці – правову визначеність і гарантії.

В українських і зарубіжних дослідженнях можна виділити кілька груп мотивів інтеграції добровольчих батальйонів.

Безпекова мотивація. Ключовим ризиком була поява стійких автономних озброєних груп, здатних діяти неузгоджено або навіть конфліктувати з державними структурами. Умови війни підсилювали проблему: на фронті важливими є координація, єдині правила застосування сили, контроль озброєння, логістики й дисципліни [22; 32]. Якщо цього немає, виникають вразливості на рівні операцій, а також ризик внутрішньої дестабілізації.

Легітимність та монополія держави на силу. Політична наука традиційно підкреслює значення державної монополії на легітимне застосування сили. Добровольчий феномен не обов’язково руйнує цю монополію, якщо держава здатна включити добровольців у правове поле та інституційну структуру [31; 32]. Саме інтеграція робила використання добровольчого ресурсу сумісним із логікою правової держави.

Міжнародний вимір. Україна значною мірою залежала від зовнішньої підтримки, і партнери уважно ставилися до теми “неконтрольованих батальйонів”. Наявність прозорої вертикалі підпорядкування, системи відповідальності й зрозумілих правил підсилювала довіру до України як до суб’єкта, що контролює власний сектор безпеки [22; 32].

Права й соціальні гарантії добровольців. Практика 2014–2015 рр. створила ситуацію, коли люди виконували бойові завдання, але їхній статус не завжди був оформлений належно. Це породжувало проблеми з документуванням участі в боях,

підтвердженням поранень, доступом до гарантій [15; 21]. У дослідженнях адміністративно-правових аспектів воєнного стану наголошується, що фрагментарність регулювання призводить до нерівності та конфліктів у реалізації прав [15; 21].

Таблиця 2.5

Основні траєкторії інтеграції добровольчих батальйонів

Тип формування	Початковий статус (2014 р.)	Канал інтеграції	Інституційний результат	Типові проблеми інтеграції
Батальйони при МВС	Спецпідрозділи з добровольчою основою, значна роль командирів і волонтерів	Переведення у НГУ / реорганізація в підрозділи поліції особливого призначення	Формалізовані підрозділи НГУ або поліції	Опір бюрократизації, конфлікт “добровольча культура” vs статуту [10; 31; 32]
Добровольчі підрозділи НГУ	Батальйони зі змішаними функціями (охорона/штурм/оборона)	Уніфікація штатів, перехід до полкового/бригадного рівня	Бригади/полки НГУ	Напруга при переході до жорсткої ієрархії, кадрові “тертя” [22; 32]
Добровольчі роти/батальйони в ЗСУ	Добровольча основа у складі бригад	Контракти, включення у штатну структуру, загальні правила планування	Повноцінні підрозділи ЗСУ	Відчуття “розчинення”, питання ідентичності підрозділу [15; 32]
Автономні ідеологічно марковані	Висока автономія, власний рекрутинг/забезпечення	Часткова інтеграція або розформування	Вбудовані підрозділи / припинення існування	Конфлікти з командуванням, медійні кризи, політизація [22; 27; 32]
Локальні добровольчі осередки (пізніше ТрО/ДФТГ)	Місцева самооборона, громадські ініціативи	Формалізація на місцевому рівні, підпорядкування ТрО	Підрозділи ТрО/добровольчі формування громад	Нерівний рівень підготовки, складність стандартизації [18; 29]

Джерело: складено автором.

Інтеграція не відбулася “одним рішенням”. Це був поступовий процес, що відповідав зміні умов війни та розвитку інституцій. У 2014 р. домінувала логіка швидкого реагування, а вже у 2015 р. – логіка керованості, стабілізації та стандартизації. Дослідники організації добровольчих батальйонів

підкреслюють, що на ранньому етапі головним ресурсом була мотивація й ініціатива, тоді як на наступному – система управління, забезпечення та навчання [32; 22]. Паралельно в українському суспільстві та медіа точилися дискусії про межі автономії добровольців і потребу “державного каркасу” для війни [13; 17; 20].

Практично інтеграція включала такі типові компоненти:

- юридичне оформлення служби (контракти, включення в штати, підпорядкування статутам);
- кадрову фільтрацію і стандарти дисципліни (внутрішні перевірки, медогляди, підготовка);
- уніфікацію планування і бойового застосування (єдині процедури, штаби, підготовка, ротації);
- перехід від “волонтерського” забезпечення до більш державного (без повного зникнення волонтерських каналів) [14; 15; 16; 32].

Таблиця 2.6

Етапи інтеграції добровольчих формувань: зміст і результати

Етап	Орієнтовний період	Домінуюча логіка	Типові управлінські рішення	Результат
Стихийне залучення	весна–літо 2014	“закрити фронт швидко”	створення підрозділів при МВС/НГУ, ситуативне підпорядкування, волонтерське забезпечення	швидке посилення оборони, але висока різномірність [3; 12; 32]
Часткова інституціоналізація	осінь 2014 – 2015	“керованість і дисципліна”	формування штабів, контракування, уніфікація структур, узгодження з регулярними частинами	підвищення координації, стабілізація [10; 22; 32]
Поглиблена інтеграція	2015–2016та	“вбудування в систему”	переформатування у полки/бригади, стандарти підготовки, єдине планування, ротації	перехід до моделі професійної служби [15; 32; 34]
Інституційна спадковість	2017–2022	“передача досвіду”	ветерани-добровольці як командири/інструктори, підсилення ТрО/локальних мереж	збереження добровольчих практик у рамках державних структур [18; 23; 29]

Джерело: складено автором.

Інтеграція вимагала не лише “включити у структуру”, а й змінити внутрішню організацію підрозділів. У багатьох добровольчих батальйонах на старті війни діяла напівформальна модель: рішення часто трималися на авторитеті командира, на неформальних кодексах і горизонтальних зв'язках, а забезпечення залежало від волонтерів і громад [13; 14; 16]. У регулярній армії та Нацгвардії, навпаки, основою є статuti, стандарти, формальна відповідальність і ланцюг підпорядкування.

Тому інструменти інтеграції можна умовно поділити на п'ять блоків:

(1) Правовий блок.Оформлення служби через контракти, включення до штатів, встановлення статусу військовослужбовця/гвардійця, нормативні процедури дисципліни та відповідальності [31; 32]. Саме цей блок “закривав” проблему сірої зони, яка особливо болісно проявлялася у питаннях УБД, пільг і лікування [15; 21].

(2) Кадровий блок.Медогляди, відбір, ротації, підготовка, формування сержантського та молодшого командного складу на базі бойового досвіду. Зарубіжні автори показують, що для ефективності добровольчих підрозділів вирішальним стає організаційне навчання (organisational learning) і здатність армії накопичувати “уроки війни” [20; 32].

(3) Операційно-управлінський блок.Включення у спільне планування операцій, стандарти зв'язку та взаємодії, підпорядкування штабу, логіка єдиного командування. Це було ключовим для зменшення хаосу, який характерний для ранньої фази конфлікту [22; 32].

(4) Матеріально-технічний блок.Перехід від ситуативного забезпечення до більш системного: бронезахист, індивідуальне спорядження, зв'язок, транспорт, медицина. У літературі наголошується на ролі засобів індивідуального захисту як чинника виживання і дисципліни забезпечення [2]. Волонтерство залишалося важливим, але роль держави зростала [14; 15; 16].

(5) Соціально-статусний блок.Визнання, соціальні гарантії, реабілітація,

можливість кар'єри, навчання. Саме це частково знімало напругу “нас використали і забули”, яка виникала у добровольчому середовищі [15; 16].

Таблиця 2.7

Основні інструменти інтеграції та їх практичне значення

Інструмент	Що змінює на практиці	Для держави	Для добровольців	Джерельні акценти
Контракти і включення у штати	легальний статус, підпорядкування статутам	керованість, відповідальність	права, гарантії, визнання	[31; 32]
Уніфікація підготовки і навчання	стандарти дій, бойове злагодження	прогнозованість операцій	підвищення професійності	[20; 32]
Штабна координація і єдине планування	узгодженість між підрозділами	менше “розривів” управління	зрозумілі задачі і підтримка	[22; 32]
Стандарти забезпечення (броя, зв'язок, медицина)	зменшення втрат, стабільність	стійкість системи	безпека, ресурсність	[12; 14; 16]
Процедури документування участі	підтвердження служби/поранень/УБД	соціальна стабільність	доступ до пільг і допомоги	[15; 21]

Джерело: складено автором.

Одним із найбільш складних аспектів інтеграції була не техніка і не документи, а культура. Добровольчі батальйони часто формувалися навколо ідеї побратимства, швидких рішень і високої автономії. У регулярній армії домінує дисципліна наказу, формалізація та жорстка відповідальність. Це створювало напругу і всередині підрозділів, і між добровольцями та “кадровими” військовими [22; 32].

У літературі про контроль сили та стратегію добровольчих батальйонів наголошується: довіра до командирів у таких формуваннях часто є персональною (на авторитеті), а не суто інституційною, і тому перехід до бюрократичної моделі сприймається болісно [22]. З українського боку це проявлялося у критиці “паперів”, “формальностей”, “повільної системи”, але також і у поступовому усвідомленні, що довга війна потребує стандартів [13; 15; 32].

Таблиця 2.8

Порівняння добровольчої та регулярної моделі: точки конфлікту і способи узгодження

Елемент	Добровольчі підрозділи (типово 2014)	Регулярні сили	Потенційний конфлікт	Практика узгодження
Лідерство	персональне, харизматичне	посадове, інституційне	“не довіряємо системі”	вбудування авторитетних лідерів у штатні ролі [22; 32]
Прийняття рішень	швидке, ситуативне	процедурне, через штаб	різні темпи	навчання, штабна культура, стандарти [20; 32]
Дисципліна	моральний кодекс, побратимство	статути, накази	сприйняття як “обмеження”	сержантський корпус, правила та пояснення сенсу [32]
Забезпечення	волонтерські канали	державна логістика	нерівність ресурсів	стандарти забезпечення та партнерство з волонтерами [14; 16]
Ідентичність	“дух батальйону”, символіка	належність до бригади/роду військ	страх “розчинення”	збереження символічних маркерів, традицій [13; 21]

Джерело: складено автором.

Інтеграція відрізнялася залежно від того, куди саме “вбудовувався” добровольчий ресурс.

Лінія МВС / НГУ / підрозділи поліції особливого призначення. На старті це часто були підрозділи з мішаним характером завдань: охорона порядку та бойові задачі. Їхня сильна сторона – швидке розгортання і гнучкість, слабкість – різномірність і залежність від персонального управління [32]. Переведення у НГУ або переформатування в поліцію означало дисциплінарний “перелом”: правила, підготовка, підпорядкування.

Інтеграція у Національну гвардію. НГУ стала однією з ключових рамок, через які добровольці набували більш чіткого статусу. Для багатьох підрозділів це було прийнятніше, ніж “класична” армійська структура, бо НГУ поєднує воєнізований порядок і виконання специфічних завдань. Але перехід до суворої ієрархії також породжував кадрові напруги [22; 32].

Інтеграція у ЗСУ. Тут головна логіка – максимальна уніфікація: штатна структура, класичне планування, підготовка, система ротацій. Для добровольців

це давало ресурси і “велику систему”, але водночас породжувало страх втрати ідентичності [15; 32]. Частина добровольчого досвіду перетворювалася на стандартні практики малих груп, штурмових і розвідувальних дій [20; 32].

Локальний компонент (пізніше ТрО). У працях про локальну стійкість і роль громад наголошується, що оборона України значною мірою трималася на місцевих ініціативах та самоорганізації [29; 30]. Тому для частини добровольчого руху логічним шляхом стала формалізація через ТрО і структури на місцях, де поєднувалися локальні зв'язки і державне управління.

Таблиця 2.9

Ризики “неінтеграції” та ризики “надмірної інтеграції” (баланс політики)

Ризик	Суть	Потенційний наслідок	Що зменшує ризик
Неінтеграція: автономні озброєні групи	різні вертикалі, слабкий контроль	внутрішні конфлікти, політизація, хаос управління	єдина вертикаль, контракти, статuti [22; 32]
Неінтеграція: нерівні правила	одні мають статус, інші – “сірі”	соціальна несправедливість, судові конфлікти	документування, прозорі процедури [15; 21]
Надмірна інтеграція: бюрократизація	“паперова” модель без гнучкості	втрата ініціативи, демотивація	поєднання стандартів і тактичної автономії [20; 32]
Надмірна інтеграція: знецінення ідентичності	“розчинення” підрозділів	символічний конфлікт, медійні кризи	збереження традицій, маркерів, спадковості [13; 20]
Розрив держава–суспільство	слабке волонтерське партнерство	падіння стійкості тилу	партнерська модель, довіра, прозорість [14; 16; 18]

Джерело: складено автором.

Інтеграція добровольчих формувань у структури державного сектору безпеки мала не лише військово-організаційний та правовий вимір, а й виразний комунікаційний (медійний) компонент. З 2014 р. добровольчі батальйони одночасно існували як реальні бойові підрозділи та як публічний символ опору, мобілізації і громадянської відповідальності. У медійному просторі вони репрезентувалися через персональні історії бійців, образи командирів, емблеми й “легенди підрозділів”, що формувало впізнавані наративи та підсилювало суспільну підтримку фронту. Однак саме ця публічність створювала для держави додатковий виклик: будь-які рішення щодо інтеграції, підпорядкування або

реорганізації батальйонів неминуче інтерпретувалися як політичний акт і ставали предметом гострих дискусій.

У літературі, присвяченій організації добровольчих батальйонів та контролю сили, підкреслюється, що конфлікти між “добровольчою автономією” та вимогами державної вертикалі майже завжди мають інформаційне відображення: групи, які володіють медійними каналами або підтримкою громадянського сектору, здатні перетворювати організаційні суперечності на елементи широкої політичної боротьби [22; 32]. В українському випадку інформаційний фактор був особливо сильним, оскільки добровольчий феномен формувався в умовах активного розвитку соціальних мереж, високої включеності суспільства та довіри до волонтерських і добровольчих ініціатив.

У публічному дискурсі 2014–2015 рр. співіснували дві рамки опису добровольчих батальйонів.

Перша рамка – героїчна. Добровольці постають як авангард оборони, як суспільний ресурс, що заповнив безпековий вакуум і надав державі час для відновлення армії. У такій логіці добровольчі батальйони – це приклад самовідданості, високої мотивації, ефективності малих груп, тісного зв’язку з громадою та волонтерськими мережами. Цей наратив підтримував моральну мобілізацію суспільства й сприяв росту довіри до “низових” ініціатив, які часто оцінювалися вище за державні структури.

Друга рамка – ризикова (“неконтрольовані батальйони”). У ній акцент робився на небезпеці існування озброєних структур із власними політичними ідентичностями, автономними каналами фінансування та медійного впливу. Для держави ця рамка була пов’язана з питанням керованості, дисципліни, контролю озброєння та відповідальності за застосування сили. Для міжнародних партнерів така рамка ставала індикатором того, чи здатна Україна забезпечити контроль над сектором безпеки і уникнути сценаріїв “паралельних армій” [22; 32]. Вона ж активно використовувалася противником у інформаційній війні для дискредитації України як “нестабільної” або “радикалізованої” держави.

Саме напруга між цими двома образами пояснює, чому інтеграція

добровольчих підрозділів часто сприймалася неоднозначно. Частина громадськості трактувала інтеграцію як необхідний етап професіоналізації, тоді як інша – як спробу “прибрати” самостійний патріотичний ресурс або зменшити вплив добровольчого середовища [10; 22; 32].

Таблиця 2.10

Основні медійні наративи про добровольчі батальйони та їхній вплив на інтеграцію

Наратив у публічному просторі	Ключові меседжі	Потенційні наслідки для політики інтеграції	Ризики
“Добровольці як герої і ресурс держави”	Самоорганізація, ефективність, моральна легітимність	Підтримка ідеї інституціоналізації, запит на державне визнання	Завищені очікування, конфлікт із дисциплінарними вимогами [3; 4; 16]
“Неконтрольовані батальйони як загроза”	Автономія, політизація, можливість хаосу	Посилення вертикалі підпорядкування, жорсткіші регламенти	Делегітимізація добровольців, соціальна напруга [22; 32]
“Демонтаж добровольчого руху”	Держава “тисне” на патріотів	Опір інтеграції, медійні кризи	Маніпуляції, радикалізація частини середовища [10; 22]
“Професіоналізація та стандарти”	Інтеграція як шлях до ефективності	Підтримка реформ, уніфікація процедур	Втрата гнучкості, бюрократизація [20; 32]
“Добровольчий досвід як спадковість”	Перенесення практик у ЗСУ/НГУ/ТрО	Легітимація добровольчого внеску в інституції	Конфлікт традицій і статутів [18; 23; 29]

Джерело: складено автором.

Особливістю українського кейсу стало те, що значна частина добровольчих батальйонів від початку мала власні комунікаційні канали: сторінки у соціальних мережах, відеозвернення, групи підтримки, волонтерські чати, медіапроекти. Ці канали виконували одночасно кілька функцій.

По-перше, вони забезпечували оперативну мобілізацію ресурсів: збір коштів, пошук спорядження, доставка бронезахисту, засобів зв’язку, медикаментів. На практиці волонтерська і добровольча комунікація ставала паралельною логістичною системою, яка компенсувала дефіцит державного забезпечення [4; 13; 16]. По-друге, це були канали публічної легітимації: добровольці демонстрували участь у боях, звітували про втрати, підкріплювали

довіру до себе як до “справжніх захисників”. По-третє, це був механізм публічного тиску: суспільна підтримка могла спрямовуватися проти рішень держави, якщо вони сприймалися як несправедливі, бюрократичні або такі, що ігнорують реальну участь добровольців у війні [10; 22].

З одного боку, така комунікація посилювала стійкість суспільства і фронту. З іншого – створювала ризик того, що конфлікти всередині сектору безпеки перетворюватимуться на інформаційні скандали. Дискусії щодо підпорядкування, дисциплінарних процедур, зняття командирів або реорганізації підрозділів могли розгортатися не лише в офіційних штабних каналах, а й у публічному просторі, де аргументи перетворювалися на політичні гасла [22; 32]. Це робило інтеграцію комунікаційно складною: держава мала не тільки “прийняти рішення”, але й пояснити їх суспільству так, щоб не зруйнувати довіру до добровольчого феномену як символу спротиву.

У процесі інтеграції можна виділити кілька типових сценаріїв інформаційних криз.

Сценарій “втрата автономії”. Частина добровольців сприймала інтеграцію як нав’язування бюрократичних правил і обмеження ініціативи. У публічному просторі це могло оформлюватися як твердження, що держава “боїться” добровольців або “прибирає” наймотивованіших [10; 22]. Наслідком ставало падіння довіри до окремих рішень та поширення конфліктної інтерпретації інтеграції.

Сценарій “контроль сили”. З боку держави і частини експертів домінував аргумент про необхідність єдиної вертикалі командування і контроль озброєння. У медіа це могло перетворюватися на формулу “навести порядок”, що ризикувало деморалізувати добровольче середовище, якщо звучало як звинувачення загалом [22; 32].

Сценарій “нерівність статусів”. Особливо болісними були дискусії про статус учасника бойових дій, документування участі, доступ до гарантій, медичної допомоги. Коли учасники бойових дій відчували, що їхній реальний досвід не відповідає документам, це формувало конфлікт справедливості. У такій

логіці інтеграція могла асоціюватися не з визнанням, а з відмовою від відповідальності держави [15; 16].

Сценарій “міжнародний імідж”. В окремих випадках інформаційний дискурс формувався під впливом зовнішніх оцінок: міжнародні партнери та медіа звертали увагу на політизацію добровольчих підрозділів. Для України це було додатковим мотивом інтеграції, але водночас це створювало ризик, що інтеграційні рішення трактуватимуться як “зроблені під тиском Заходу”, а не як внутрішня необхідність [22; 32].

Таблиця 2.11

Типові інформаційні конфлікти під час інтеграції та управлінські відповіді

Тип конфлікту	Що його запускає	Який медійний ефект	Управлінська відповідь (узагальнено)	Ризик, якщо не реагувати
“Втратили автономію”	жорсткі регламенти, зміна командирів, дисциплінарні процедури	демотивація, “нас зламали”	пояснення причин + збереження елементів ідентичності	радикалізація частини середовища [10; 22]
“Неконтрольовані батальйони”	неузгоджені дії, політичні заяви, інциденти	падіння довіри, зовнішня критика	уніфікація підпорядкування, контроль озброєння	міжнародні ризики, внутрішня напруга [22; 32]
“Нерівні права”	проблеми документів, відмова у статусі УБД	відчуття несправедливості	стандарти документування, юридичний супровід	судові конфлікти, соціальне відчуження [5; 11]
“Бюрократія вбиває ефективність”	надмірна паперова робота, повільні рішення	критика командування	поєднання стандартів із тактичною автономією	втрата ініціативи, деморалізація [20; 32]

Джерело: складено автором.

Окремий аспект медійного виміру інтеграції – питання репутаційного капіталу добровольчих батальйонів. Частина підрозділів стала елементом національної символіки війни: вони асоціювалися з конкретними битвами, з історіями оборони або наступу, з образами командирів та “побратимства”. Такі символічні ресурси впливали на сприйняття інтеграції: якщо “батальйон-символ” перетворюється на “звичайну частину”, суспільство може сприймати це

як знецінення внеску [13; 17; 20].

Водночас політика пам'яті (меморіальні практики, документування, репрезентація досвіду) може працювати як інструмент пом'якшення конфлікту: держава здатна інтегрувати підрозділ у формальну структуру, не знищуючи його символічної унікальності. Приклади документування та репрезентації воєнного досвіду, зокрема архівні практики та медіапроекти, показують, що важливою частиною стійкості є саме визнання досвіду й його включення в загальний наратив війни [11; 16; 17]. Це прямо пов'язано з легітимністю інтеграції: там, де зберігається повага до історії підрозділу, менше підстав для конфлікту навколо “одержавлення”.

Таблиця 2.12

Комунікаційні інструменти, які підсилюють легітимність інтеграції

Інструмент комунікації	Що дає	Для кого найважливіше	Очікуваний ефект
Публічне пояснення рішень (чому саме так)	зменшує чутки та маніпуляції	суспільство, добровольці	зниження конфліктності інтеграції [10; 22]
Збереження символіки, традицій, назв (частково)	не руйнує ідентичність підрозділу	підрозділ, ветерани	менше “відчуття розчинення” [13; 20]
Прозоре документування участі та статусів	підсилює справедливість	добровольці, родини	менше соціальних конфліктів [15; 19]
Меморіальні й освітні практики	підкріплює національний наратив	суспільство	інтеграція як “визнання”, а не “демонтаж” [13; 17]
Комунікація партнерства з волонтерами	підтримує довіру	громади, волонтери	збереження горизонтальних мереж [14; 16; 18]

Джерело: складено автором.

Таким чином, інтеграція добровольчих батальйонів відбувалася в умовах, коли будь-які управлінські рішення мали одночасно операційний і репутаційний ефект. Добровольчий рух не був “тихим” ресурсом, він існував у логіці відкритої публічності, високої моральної легітимності та активної присутності в соціальних мережах [14; 16; 22]. Це означало, що інтеграція вимагала не лише наказів і штатів, а й комунікаційного супроводу: пояснення, збереження

символічних маркерів, демонстрації поваги до внеску добровольців і забезпечення справедливих процедур статусу та гарантій [15; 21; 30].

Медійний аспект інтеграції також впливав на міжнародний вимір. Для партнерів і зовнішніх спостерігачів контроль над сектором безпеки є одним із ключових критеріїв державної спроможності. Наявність прозорих механізмів підпорядкування і відповідальності підсилювала довіру до України, а інформаційні кризи навколо “неконтрольованих батальйонів” могли цю довіру підірвати [22; 32]. Тому медійний і комунікаційний компонент потрібно розглядати як частину загальної логіки інтеграції – поряд із військовими, правовими та соціальними механізмами.

РОЗДІЛ III. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ВПЛИВ ДОБРОВОЛЬЧИХ БАТАЛЬЙОНІВ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ РОЗВИТКУ

3.1. Роль добровольчих батальйонів у формуванні національної ідентичності та громадянського суспільства в Україні

Поява добровольчих батальйонів у 2014 р. стала одним із чинників трансформації уявлень про національну належність та роль громадянина в українському суспільстві. Участь добровольців у бойових діях на сході України співпала з кризою довіри до державних інституцій та високим рівнем політичної мобілізації, започаткованої протестами Революції Гідності. Добровольчі формування в цьому контексті постали як форма суспільної самоорганізації, що фактично взяла на себе частину функцій держави у сфері безпеки. Це призвело до перегляду домінантного образу громадянина: від пасивного спостерігача, орієнтованого переважно на приватну сферу, до активного суб'єкта, готового брати участь у захисті держави й територіальної цілісності. Така зміна була важливою не лише для часу гострої кризи 2014 р., але й для подальшої тривалої війни як соціально-політичного процесу, в якому оборона стала частиною повсякденних практик і громадянської культури [12; 15].

У науковій літературі добровольчий рух у війні часто трактують як показник здатності суспільства швидко мобілізувати ресурси, створити канали самоорганізації та компенсувати слабкість державних механізмів на початковому етапі конфлікту. Український випадок демонструє, що така мобілізація не зводилася лише до “тимчасового” підсилення оборони, а стала фактором довгострокової трансформації – появи нових норм, моделей легітимності та механізмів солідарності. Саме через добровольців та їх взаємодію з волонтерами суспільство отримало практичний досвід участі у забезпеченні безпеки, що сприяло зміцненню відчуття спільної відповідальності за державу [21; 23]. У цьому сенсі добровольчі батальйони стали не лише військовим явищем, а й соціальним інститутом воєнного часу, який вплинув на громадянську поведінку та суспільні очікування [25].

Добровольчі батальйони інтегрувалися у вже наявні символічні традиції, пов'язані з козацтвом, визвольними змаганнями та українським підпіллям ХХ ст., але діяли в інших умовах – гібридної війни, урбанізованого суспільства та розвиненого медіапростору. Їх сприйняття в масовій свідомості було персоніфікованим: широкого розголосу набули історії бійців і командирів, відомі назви підрозділів, емблеми, гасла, елементи неформальної етики та практик самодисципліни. Важливо, що добровольчі підрозділи почали фігурувати не лише як військові одиниці, а й як маркери ціннісної позиції. У публічному дискурсі вони репрезентували активний патріотизм і готовність до дії, що підсилювало уявлення про «справжнього» українця як захисника держави [13; 15].

Таке символічне значення добровольців формувалося не автоматично, а через комунікацію в ЗМІ, соціальних мережах, публічні виступи, документальні матеріали, мемуарні свідчення й репортажі. Добровольчий феномен набув “видимості”, перетворившись на один із центральних сюжетів війни для широкої аудиторії. Саме тому репрезентація добровольців у документах, текстах та медіаматеріалах стала частиною формування колективного уявлення про війну як спільну справу, а не лише як сферу відповідальності армії чи держави [11; 17]. У цьому контексті особливу роль відіграють приклади фіксації внутрішньої документації та “польових” матеріалів добровольчих підрозділів, які показують війну очима її безпосередніх учасників і водночас стають джерельною базою для наукового осмислення [7].

Важливо також, що добровольці сприяли зміні соціального статусу військової служби. Якщо раніше уявлення про армію в українському суспільстві часто асоціювалося з формальністю, бюрократією або низьким рівнем довіри, то в 2014–2015 рр. добровольці створили альтернативний образ військової участі – як морально виправданої, персонально значущої та пов'язаної з громадянською відповідальністю. Це підтримувалося і волонтерським рухом, який надавав

добровольчим підрозділам ресурсну підтримку і водночас – суспільну легітимацію. У результаті з'явився стійкий типаж “громадянина-захисника”, який пов'язує власну ідентичність із конкретними діями для спільного блага [8; 16].

Склад добровольчих батальйонів засвідчив перевагу громадянського розуміння нації над вузько етнічним. У формуваннях служили мешканці різних регіонів, із різними мовними практиками та соціальним досвідом, у тому числі вихідці зі східних і південних областей. Критерієм належності виявлялася не етнічна чи мовна «правильність», а готовність до спільної політичної дії – оборони державного суверенітету. Така конфігурація посилювала громадянську складову української ідентичності, у центрі якої перебувають політична лояльність, спільний досвід і поділювані цінності [23; 24].

У зарубіжних дослідженнях, що аналізують українську стійкість, підкреслюється саме роль суспільної спроможності до самоорганізації та формування “низових” практик безпеки. Ці практики базуються на локальних ініціативах, мережевих зв'язках і довірі, які дозволяють суспільству реагувати швидше, ніж формальні інституції. Добровольці та волонтери в такій логіці виступають не лише як ресурсна підтримка фронту, але й як механізм, який цементує горизонтальну єдність країни. Важливо, що така єдність не обов'язково потребує одноманітності; навпаки, вона може формуватися на основі спільних цілей та узгоджених правил співжиття в умовах війни [18; 26; 29].

Окремо варто підкреслити, що добровольчі батальйони створили реальний досвід міжрегіональної взаємодії. Підрозділи часто формувалися у певних регіонах, але виконували завдання на фронті разом із представниками інших областей, у координації з підрозділами ЗСУ чи НГУ, а також у взаємодії з волонтерськими групами з різних міст. Цей досвід повсякденної співпраці у воєнних умовах сприяв формуванню нової “практичної” солідарності, де національна єдність вибудовувалася через спільні ризики, спільні обов'язки та

спільні рішення, а не лише через символи чи декларації [12; 21].

Важливим елементом впливу добровольчих батальйонів на суспільство стала їхня тісна взаємодія з волонтерським рухом. У практичному вимірі фронт і тил були поєднані розгалуженою мережею горизонтальних контактів: волонтерські групи забезпечували підрозділи амуніцією, засобами захисту, транспортом, медичними препаратами, технічними засобами, а також фінансовою підтримкою. Адресна допомога конкретному підрозділу формувала нові практики солідарності, що виходили за межі традиційної благодійності. У дослідженнях волонтерства підкреслюється, що в умовах війни волонтерська активність прямо впливає на стійкість громад і соціальний капітал: вона формує довіру, навички координації, а також відчуття причетності до спільної справи [4; 16].

У цьому сенсі добровольчі батальйони та волонтерські мережі слід розглядати як взаємодоповнювальні компоненти громадянського суспільства воєнного часу. Добровольчий рух створював потреби та конкретні запити (спорядження, логістика, ремонти, медицина, зв'язок), а волонтерство забезпечувало механізми задоволення цих потреб за рахунок швидких горизонтальних каналів. Одночасно волонтерські мережі легітимували добровольців в очах суспільства – не лише як бійців, а як “своїх”, за яких відповідає громада. Саме тому в низці праць волонтерство розглядається як ключовий ресурс мобілізації і як один із двигунів розвитку громадянської участі після 2014 р. [13; 17; 28].

Паралельно відбувалося розширення форм участі. Люди, які не могли бути безпосередньо на фронті, включалися в оборону через регулярні донати, закупівлі, плетіння сіток, медичну допомогу, інформаційну підтримку, логістику та координацію. Таким чином, війна перетворювалася на спільний суспільний процес, де громадянська роль могла реалізовуватися багатьма способами. Це сприяло появі сталих горизонтальних зв'язків і практик самоорганізації –

ключових ознак громадянського суспільства [4; 8; 16].

Розвиток добровольчих формувань і волонтерських мереж сприяв інституціоналізації громадянського суспільства. На основі бойового й волонтерського досвіду виникали ветеранські організації, благодійні фонди, правозахисні ініціативи, освітні та культурні проекти. Частина бійців і волонтерів після демобілізації долучалася до діяльності органів місцевого самоврядування, створення ветеранських просторів, програм підтримки, громадського контролю, антикорупційних кампаній. Отже, фронтовий досвід трансформувався у досвід громадської участі: практики горизонтального лідерства, самоорганізації та кризового менеджменту знаходили продовження у мирному політичному й громадському житті [33; 34].

У цьому контексті наукова література описує явище “нового громадянського активізму”, що сформувався після 2014 року. Його особливість полягає у переході від епізодичних протестних хвиль до більш системних практик самоорганізації та створення інституцій “знизу”. Війна надала цьому активізму специфічного змісту: питання безпеки, оборони та підтримки армії стали важливою складовою порядку денного, а громадські ініціативи нерідко виконували роль посередника між державою і суспільством [33]. Дослідження також акцентують, що волонтери та добровольці в окремих напрямках “підміняли” державу, але водночас стимулювали оборонні реформи і підштовхували інституції до змін через суспільний запит і практичний приклад ефективності [34; 20].

Окремий аспект – розвиток взаємодії між громадянським суспільством і державою у сфері оборонної політики. У 2014–2015 рр. добровольчі та волонтерські ініціативи часто діяли як автономні, але з часом виникла потреба в більш сталих механізмах співпраці: консультаціях, закупівлях, спільних програмах підтримки, а також у законодавчому врегулюванні низки процесів. Саме тому питання нормативного оформлення волонтерства й підтримки

добровольців (статус, гарантії, механізми реалізації) розглядається як частина ширшого процесу інституціоналізації громадянської участі в умовах воєнного стану [5; 11].

Таблиця 3.1

Основні напрями впливу добровольчих батальйонів на національну ідентичність та громадянське суспільство

Напря́м впливу	Конкретні прояви	Наслідки для суспільства
Трансформація образу громадянина-захисника	Персоніфіковані історії бійців, символика батальйонів, суспільне визнання добровольців	Посилення уявлень про активну роль громадянина у захисті держави, зростання готовності до участі в обороні [3; 15]
Посилення громадянського розуміння нації	Спільна служба представників різних регіонів і соціальних груп	Зміцнення національної єдності на основі політичної лояльності та спільних цінностей [23; 24]
Розвиток горизонтальних мереж солідарності	Волонтерські канали забезпечення, адресна допомога підрозділам, комунікація «фронт–тил»	Зростання довіри до самоорганізованих ініціатив, розширення практик участі поза рамками державних інституцій [4; 16]
Інституціоналізація громадянської участі	Створення фондів, ветеранських ініціатив, правозахисних та освітніх проєктів	Перехід від разових акцій до сталих організацій, посилення громадського контролю і самоорганізації [33; 34]
Формування політики пам'яті та культурної репрезентації	Документування досвіду, медіапроєкти, меморіальні практики	Закріплення образу добровольця як складника національної пам'яті та сучасного історичного нарративу [1; 7]

Джерело: складено автором.

Культурний вимір діяльності добровольчих батальйонів проявився у значному масиві документальних і художніх матеріалів, присвячених їхній участі у війні. Репортажі, документальні фільми, інтерв'ю, мемуарні свідчення, публіцистика, музичні твори й інтернет-проєкти фіксували досвід добровольців, перетворюючи його на складову суспільного нарративу про сучасну війну. Важливо, що документування не є “нейтральним” процесом: воно формує рамки сприйняття подій, створює символічні акценти, визначає, які сюжети вважатимуться героїчними, трагічними або повчальними. У сучасних дослідженнях проблем документування й репрезентації війни підкреслюється необхідність системного збирання матеріалів, адже вони впливають як на історичну пам'ять, так і на механізми суспільного порозуміння щодо ціни війни

та шляхів її осмислення [1].

Окреме значення мають матеріали, що походять із середовища самих добровольців: внутрішні документи, польові записи, збірники свідчень, архіви підрозділів. Їхня цінність полягає в тому, що вони дозволяють відтворити логіку самоорганізації, типові проблеми забезпечення, побутові умови, управлінські рішення, а також моральний і ціннісний контекст участі у війні. Прикладом джерельної роботи такого типу є аналіз нерегламентованої документації добровольчого батальйону «Азов» за окремі періоди 2014 року, який демонструє “внутрішню” перспективу функціонування добровольчого підрозділу [7]. У ширшому контексті це підтримує ідею, що добровольчий рух став не лише соціальною реакцією на агресію, а й джерелом нових соціальних практик, які закріплювалися в культурі та пам’яті.

Поступово добровольчий досвід інтегрується в освітні та меморіальні практики. Йдеться про включення окремих матеріалів до курсів новітньої історії й громадянської освіти, появу тематичних виставок і локальних музеїв сучасної війни, найменування вулиць, встановлення пам’ятних знаків і меморіальних дощок. Такі практики формують “офіційний” і “неофіційний” рівні пам’яті та підтримують ідею тяглості боротьби – коли сучасна оборона України вписується у ширший історичний ряд визвольних змагань. Для підрозділів добровольців пам’ять стає також частиною групової ідентичності, що підтримує зв’язки ветеранів і зберігає моральні норми спільноти [15; 1].

Водночас культурна репрезентація добровольчих батальйонів має і складні сторони. З одного боку, героїзація може зміцнювати суспільну єдність і підтримувати моральну мотивацію. З іншого боку, надмірна міфологізація інколи спрощує реальну картину війни, зменшує увагу до проблем реінтеграції ветеранів і складних рішень управління, а також створює ризики використання символічного капіталу добровольців у політичній боротьбі. Тому важливим є баланс між вшануванням і критичним історичним аналізом, що потребує як якісних джерел, так і наукової інтерпретації [1; 15].

У віртуальному просторі добровольчі формування представлені через

сторінки в соціальних мережах, блоги, відеоканали та інформаційні ресурси ветеранських і волонтерських спільнот. Ці платформи функціонують не лише як канали інформування про ситуацію на фронті, але й як майданчики для обговорення питань реформування сектору безпеки, забезпечення армії, антикорупційної політики, взаємодії між державою і громадянами. Унаслідок цього добровольці та пов'язані з ними активісти виступали суб'єктами публічної комунікації, здатними впливати на теми, які суспільство вважає важливими. Такий вплив є характерним для нового громадянського активізму, що формувався в Україні після 2014 року [33].

Цифровий простір посилив ефект “горизонтальних мереж”: через соцмережі відбувалася швидка мобілізація ресурсів, запуск зборів, координація логістики та формування спільнот підтримки. Комунікація “фронт–тил” перестала бути лише приватною чи локальною: вона стала масовою, регулярною і публічною. Це сприяло зростанню прозорості волонтерських практик (звітність, фото- і відеопідтвердження), але водночас породжувало інформаційні ризики та конфлікти – наприклад, щодо оцінки рішень командування, тактики або політичних позицій. У наукових підходах, що аналізують українську громадянську залученість і локальні ініціативи з 2014 року, підкреслюється, що громадянське суспільство в Україні активно переосмислювало власні інструменти впливу, а цифрова комунікація стала одним із ключових ресурсів цього процесу [30; 33].

Суттєво, що публічна присутність добровольців впливала на очікування суспільства щодо держави. Добровольчий досвід підсилював вимоги до ефективності забезпечення, справедливого ставлення до військових, прозорості рішень, реформ у секторі оборони та безпеки. Тобто добровольчий рух ставав одним із каналів формування суспільного запиту, який транслювався до державних інституцій. У поєднанні з волонтерськими мережами це створювало стійкий механізм громадянського тиску і громадського контролю – ознаку зрілості громадянського суспільства [34; 20].

Окремий аспект впливу добровольчих батальйонів на громадянське

суспільство пов'язаний із локальним рівнем – громадами, містами та регіонами. Ресурс добровольчого та волонтерського руху проявлявся не лише на фронті, а й у тилу: через самоорганізацію громад, підтримку переселенців, створення локальних інфраструктур допомоги, ветеранських просторів та громадських ініціатив. Дослідження, які пояснюють українську стійкість, підкреслюють, що місцеве врядування і локальні практики взаємодопомоги відіграли значну роль у здатності суспільства витримувати тривалий тиск війни [29; 26].

Локальний вимір важливий і для розуміння того, як саме формувалася нова громадянська культура. На рівні громади люди бачили конкретний результат власної участі: закуплене спорядження доходить до підрозділу, поранений отримує допомогу, машина евакуації працює, ветеранський центр відкрився. Ця “видимість результату” підтримувала мотивацію і формувала відчуття ефективності спільних дій. Саме тому волонтерство і підтримка добровольців у багатьох випадках перетворилися на регулярну практику громадянської участі – не епізодичну, а тривалу [4; 16].

Паралельно війна підсилювала значення локальних ідентичностей у межах загальнонаціональної. Підтримка “свого” підрозділу, “своїх” бригади або групи знайомих добровольців формувала спільноти довіри. Ці спільноти часто були прив'язані до конкретного міста чи регіону, але діяли у всеукраїнському контексті, зв'язуючи місцеві ініціативи з загальнонаціональною обороною. Дослідження локальної громадянської залученості з 2014 року показують, що такі практики сприяли розширенню горизонтальних зв'язків і появі нових форм місцевої активності, зокрема у сфері безпеки та стійкості [30].

Поряд із позитивним впливом добровольчого руху на ідентичність і громадянське суспільство, важливо враховувати й обмеження та ризики. Один із ключових ризиків – політизація добровольчого символічного капіталу. В умовах високої суспільної довіри до добровольців їхній авторитет міг використовуватися як ресурс у внутрішньополітичній конкуренції. Це створювало напруження між військовими завданнями та політичними інтересами, а також могло розколювати суспільство на тлі різних трактувань

війни, реформ або стратегічних рішень [10; 22].

Інший ризик стосується питання контролю над застосуванням сили. У наукових підходах наголошується, що під час війни добровольчі формування можуть підсилювати оборону, але держава має забезпечити прозорі механізми підпорядкування та відповідальності, аби уникнути автономізації озброєних груп. Проблема полягає не в “самому факті” добровольчості, а в потребі інституційних правил: єдина вертикаль управління, стандарти, дисциплінарні процедури, узгодженість із загальною стратегією оборони. Саме тому інтеграція добровольчих формувань у регулярні структури розглядається як необхідний крок для поєднання громадянської мобілізації з принципом цивільного контролю та легітимності застосування сили [22; 32].

Окремо виділяється ризик радикалізації або наявності радикальних груп у ширшому полі добровольчого середовища. Дослідження мотивацій вступу до екстремістських угруповань на прикладі праворадикальних структур показують, що війна може створювати специфічні умови для залучення людей із різними мотивами, у тому числі ідеологічними. Це не означає, що весь добровольчий рух є радикальним, однак вказує на необхідність державної політики, яка одночасно підтримує добровольців та знижує ризики політичного екстремізму і насильницької автономізації [27]. У цьому контексті важливим є розвиток правових і інституційних механізмів, які забезпечують прозорість, відповідальність і підзвітність у секторі безпеки [22; 32].

Узагальнюючи, добровольчі батальйони істотно вплинули на динаміку формування української національної ідентичності та розвиток громадянського суспільства. Їхня поява в умовах кризи 2014 року сприяла утвердженню моделі громадянина як активного суб'єкта безпеки, посиленню громадянського розуміння нації та появі практичної солідарності, що вибудовувалася через конкретні дії на підтримку оборони [23; 24]. У взаємодії з волонтерським рухом добровольчі формування стали каталізатором розвитку соціального капіталу та горизонтальних мереж, які з'єднали фронт і тил у єдиний соціальний простір війни [4; 16; 13].

Водночас добровольчий феномен не обмежився 2014–2015 роками: він залишив помітний слід у культурі, політиці пам'яті та публічній комунікації, зокрема через документування й репрезентацію досвіду війни та його включення до освітніх і меморіальних практик [1; 7; 15]. Після 2014 року добровольці та волонтери стали важливою частиною нового громадянського активізму, який впливає на суспільний порядок денний та формує запит на реформи і підзвітність держави [33; 34]. Разом із тим досвід добровольчих батальйонів актуалізував потребу балансу між мобілізаційною силою громадянського суспільства та принципами цивільного контролю, підпорядкування і правової визначеності, а також уваги до ризиків політизації чи радикалізації окремих середовищ [22; 27; 32].

3.2. Проблеми соціальної адаптації та реінтеграції бійців добровольчих батальйонів: сучасні виклики та напрями їх подолання

Повернення бійців добровольчих батальйонів до мирного життя стало одним із найскладніших вимірів наслідків російсько-української війни. Якщо в період формування та бойового застосування добровольчих підрозділів домінував дискурс героїзму, жертвовності й суспільної підтримки, то після демобілізації на перший план виходять проблеми психологічної, соціально-економічної та правової адаптації. Особливість добровольчого контингенту полягає в тому, що значна частина цих людей до 2014 р. не мала військового досвіду, походила з цивільних професій і середовищ, не пов'язаних із силовими структурами. Їхній вступ до лав добровольчих формувань часто був результатом індивідуального ціннісного вибору, здійсненого в умовах гострої кризи та мобілізації після Революції Гідності. Відповідно, повернення до повсякденного життя означало не лише зміну виду діяльності, а радикальну перебудову способу існування й ідентичності, що супроводжується глибокими внутрішніми й зовнішніми конфліктами [12; 15].

Реінтеграція добровольців відбувається у специфічному соціальному середовищі, де суспільство одночасно демонструє високу повагу до військових і

водночас часто не має достатніх інституційних механізмів, аби забезпечити їм стабільну підтримку. У результаті виникає суперечність між символічним визнанням і практичними можливостями – доступом до послуг, правовими процедурами, працевлаштуванням, медичною та психологічною допомогою. Дослідження українського волонтерського руху та його взаємодії з державою підкреслюють, що значна частина підтримки ветеранів і добровольців тривалий час трималася на громадських ініціативах, що не може повністю замінити комплексну державну політику [16; 34].

Психологічний вимір адаптації включає широкий спектр проявів – від посттравматичного стресового розладу, тривожних і депресивних станів до так званої моральної травми, коли боєць переживає почуття провини за загиблих побратимів, прийняті чи неприйняті в критичні моменти рішення, втрату контролю або неможливість «повернутися» до довоєнного стану. Для багатьох добровольців характерний феномен “подвійної реальності”: фронтовий досвід, де вирішуються питання життя і смерті, важко поєднати з буденністю мирного середовища, яке часто здається поверховим і “неадекватним” масштабові пережитого. Це може породжувати відчуженість, дратівливість, емоційну відстороненість, схильність до самоізоляції, конфлікти в родині та на роботі. До цього додаються наслідки фізичних травм, контузій, хронічного болю та порушень сну, що ускладнює працевлаштування й повноцінну участь у соціальному житті.

Важливо, що добровольці нерідко повертаються з фронту з відчуттям “високої місії”, яка була життєво значущою в бойових умовах. Після демобілізації ця місія може втрачати чіткі рамки, а буденні ролі (працівник, чоловік/дружина, батько/мати) потребують іншого типу стабільності та комунікації. Звідси виникають труднощі в сімейних стосунках: конфлікти через різні ритми життя, різний рівень емоційної відкритості, нерозуміння з боку близьких, які не мають аналогічного досвіду. Ці процеси підсилюються тим, що частина ветеранів уникає звернення по психологічну допомогу через страх стигматизації або через недовіру до якості послуг. Тому одним із практично

важливих напрямів є розвиток програм підтримки на основі довіри та принципу “рівний – рівному”, коли ветерани допомагають ветеранам, а психологічна допомога поєднується з соціальною інтеграцією [16; 25].

Соціально-економічні виклики стосуються насамперед повернення ветеранів-добровольців на ринок праці та в локальні спільноти. Частина з них втрачає попередні професійні навички через тривалу перерву в роботі, інші фізично не можуть виконувати колишні обов’язки через поранення або хронічні наслідки служби. На цьому тлі виникає парадоксальна ситуація: з одного боку, суспільство декларує повагу до ветеранів, з іншого – не завжди готове забезпечити реальні можливості для працевлаштування й професійного розвитку. Додатковою проблемою є те, що роботодавці можуть не мати досвіду комунікації з ветеранами та побоюватися потенційних труднощів, зокрема через стереотипи про “агресивність” чи “нестабільність” [33; 30].

Нерідко мають місце як завищені очікування (героїзація ветерана як “надлюдини”, що мусить завжди бути сильним і стійким), так і прихована стигматизація (“непередбачуваний”, “складний” працівник). Обидва підходи ускладнюють інтеграцію та посилюють відчуття несправедливості. Особливо складною є ситуація для осіб із важкими пораненнями або інвалідністю, коли повернення до попередньої професії об’єктивно неможливе. У цьому контексті ефективними можуть бути програми перекваліфікації, підтримка ветеранського підприємництва, розвиток освітніх курсів і менторських програм, а також консультативна робота з роботодавцями, що знижує напругу і зменшує ризик дискримінації. Практика участі громадянського суспільства у таких програмах є важливою, оскільки саме громадські ініціативи часто швидше запускають дієві механізми підтримки, ніж державні структури [34; 16].

Правовий та бюрократичний вимір проблем стосується передусім раннього періоду війни, коли частина добровольчих формувань діяла в умовах нормативної невизначеності. Не всі бійці мають повний комплект документів, які однозначно підтверджують їхню участь у бойових діях, отримання поранень або виконання конкретних завдань. Це створює труднощі під час оформлення

статусу учасника бойових дій, встановлення інвалідності, доступу до соціальних гарантій і пільг. У працях з адміністративно-правової проблематики наголошується, що фрагментарність і суперечливість нормативного регулювання у воєнний час часто ускладнює реалізацію прав осіб, які виконували функції захисту держави, але перебували у “переходових” або нестандартизованих формах служби [5; 11].

Окремою проблемою є розрив між фактичним бойовим досвідом і офіційно задокументованими періодами служби. Наприклад, доброволець міг тривалий час брати участь у бойових діях, але формальне оформлення в структурі ЗСУ або НГУ відбулося пізніше, що призводить до обмежень у доступі до гарантій. Такі випадки не лише створюють матеріальні проблеми, але й формують відчуття несправедливості та недовіри до державних механізмів. Саме тому актуальним напрямом є уніфікація процедур, створення прозорих механізмів підтвердження участі у бойових діях та розвиток системи юридичного супроводу ветеранів через центри підтримки або ветеранські організації [5; 31; 11].

До перелічених вимірів додається проблема стигматизації та напруги у взаємодії між ветеранами й “мирною” частиною суспільства. У масовій свідомості співіснують дві полярні картини: з одного боку, ветеран як беззастережний герой, якому “все дозволено”, з іншого – ветеран як потенційне джерело небезпеки, носій “травматичного досвіду”, з яким “важко мати справу”. Обидві крайності є деструктивними. Перша заважає визнати право бійця на вразливість і потребу в допомозі, друга – формує атмосферу недовіри, сприяє соціальному дистанціюванню та поглиблює ізоляцію.

У сімейному середовищі це може проявлятися у конфліктах, розлученнях, порушенні комунікації з дітьми. Близькі часто не мають навичок підтримки або просто не розуміють, чому людина повернулася з війни “іншою”. Для ветерана ж “повернення” може супроводжуватися переживанням втрати попередньої ідентичності та відчуттям, що суспільство не здатне зрозуміти пережитого. Тому реінтеграція потребує не лише індивідуальної психологічної допомоги, але й

сімейних програм підтримки, просвітницьких кампаній, а також нормалізації розмови про травму без стигматизації. У ширшому сенсі це співвідноситься з розвитком громадянського суспільства: суспільство має навчитися включати ветеранів у повсякденні практики як повноправних учасників, а не як “окрему” групу [33; 16].

Частково проблеми адаптації пом’якшуються завдяки діяльності ветеранських і громадських організацій, які сформувалися з добровольчого та волонтерського середовища. Вони пропонують програми психологічної підтримки, групи взаємодопомоги, юридичні консультації, освітні курси, можливості перекваліфікації, сприяють ветеранському бізнесу, культурним та просвітницьким ініціативам. Важливо, що такі організації часто працюють на основі довіри та розуміння специфіки досвіду війни, тому їхні програми можуть бути ефективнішими для первинного “входу” ветерана у допомогу, ніж формальні канали [16; 34].

Однак навіть найбільш активні громадські структури не здатні компенсувати системні недоліки державної політики й нерівномірність доступу до послуг у різних регіонах. У великих містах зазвичай більше ресурсів і програм, тоді як у малих громадах доступ до психолога, юриста чи реабілітації може бути обмеженим. У результаті виникає нерівність: підтримка залежить не лише від потреб ветерана, а й від місця проживання та наявності активних організацій. Саме тому ключовим завданням є перехід від розрізнених ініціатив до мережевої системи підтримки з чіткою координацією між державою та громадянським суспільством [34; 4].

З огляду на комплексний характер викликів соціальної адаптації бійців добровольчих батальйонів доцільно говорити про потребу єдиної логіки підтримки, що поєднує психологічну, медичну, соціальну, правову та професійну допомогу. Важливо, щоб система була орієнтована на довгострокову реінтеграцію, а не на короткочасні проекти або разові “акції”. У працях, що аналізують розвиток волонтерства та громадянського суспільства в умовах війни, підкреслюється: саме партнерство держави з ветеранськими та

волонтерськими спільнотами може забезпечити життєздатність такої політики, оскільки громадські середовища мають довіру і практичний досвід підтримки [16; 13; 34].

Перспективним напрямом є трактування ветеранів-добровольців не лише як “групи ризику”, а і як ресурсу розвитку. Їхній досвід самоорганізації, кризового менеджменту, дисципліни та відповідальності може бути інтегрований у сфери місцевої безпеки, територіальної оборони, підготовки населення до надзвичайних ситуацій, громадянської освіти. У дослідженнях “вернакулярної безпеки” наголошується, що суспільна стійкість посилюється тоді, коли досвід громадян у сфері безпеки включається у практики локального життя, а не витісняється на маргінес [24]. Водночас для такої інтеграції потрібні інституційні механізми – консультаційні ради, програми залучення, прозорі правила взаємодії, щоб уникнути як патерналізму, так і конфлікту з цивільними структурами.

Не можна ігнорувати напруження між “фронтвою” і “мирною” раціональністю. Частина добровольців критично сприймає цивільні бюрократичні процедури, темп реформ, побутові конфлікти навколо “малих” питань. Це створює ризик взаємного нерозуміння: ветерани можуть вважати суспільство байдужим або інфантильним, а цивільні – сприймати ветеранів як “занадто радикальних” чи “непоступливих”. Подолання цієї напруги потребує суспільного діалогу, публічного визнання не лише героїзму, а й вразливості бійців, готовності говорити про травму і втрати без стигматизації. Такі підходи пов’язані з загальною культурою громадянського суспільства та його здатністю інтегрувати різні досвіди у спільну рамку солідарності [33; 16].

Таблиця 3.2

Основні проблеми соціальної адаптації бійців добровольчих батальйонів та напрями їх подолання

Проблема	Типові прояви	Наслідки	Можливі напрями подолання
Психологічні наслідки бойового досвіду	ПТСР, тривожні й депресивні стани, моральна травма, агресивність,	Розпад сімейних зв’язків, конфлікти, ризик адикцій,	Системна психотерапевтична допомога, програми

Проблема	Типові прояви	Наслідки	Можливі напрями подолання
	самоізоляція	суїцидальної поведінки	«рівний–рівному», розвиток мереж ветеранських психологічних ініціатив
Соціально-економічна вразливість	Відсутність роботи, складність працевлаштування, невідповідність між кваліфікацією й станом здоров'я	Маргіналізація, бідність, посилення недовіри до держави та суспільства	Програми перекваліфікації, квоти на працевлаштування, підтримка ветеранського бізнесу, консультування роботодавців
Правова невизначеність	Труднощі з отриманням статусу УБД, доведенням факту участі в боях, оформленням інвалідності	Обмежений доступ до соцгарантій, відчуття несправедливості, судові конфлікти	Удосконалення законодавства щодо добровольців, спрощення процедур, проактивна робота юристів при ветеранських структурах
Стигматизація та соціальна дистанція	Стереотипи про «небезпечних ветеранів», уникання спілкування, страх перед «нестабільною психікою»	Поглиблення ізоляції, внутрішня самоцензура ветеранів, зниження мотивації до інтеграції	Освітні кампанії, публічна рефлексія досвіду війни, залучення ветеранів до соціально значущих проектів
Інституційна фрагментованість допомоги	Розпорошеність програм, нерівний доступ за регіонами, відсутність «єдиного вікна»	Втрата довіри до державних інструментів, перевантаження волонтерських і громадських структур	Створення інтегрованих центрів підтримки, координація зусиль держави й громадянського суспільства

Джерело: складено автором.

Запропоновані в таблиці напрями подолання не вичерпують повністю всі можливі інструменти, але окреслюють логіку переходу від фрагментарних ініціатив до комплексних політик. Йдеться про потребу поєднати психологічну, медичну, соціальну, правову та професійну підтримку в єдину систему, орієнтовану на довгострокову реінтеграцію, а не на разові акції чи короточасні проекти. У роботах, присвячених волонтерству й громадянському суспільству в умовах війни, підкреслюється, що добровольчі та ветеранські спільноти можуть виступати партнерами держави в розробленні й реалізації такої комплексної

політики.

Перспективним напрямом є трактування ветеранів-добровольців не лише як групи ризику, що потребує підтримки, а й як важливого ресурсу розвитку. Досвід бойових дій, самоорганізації, кризового менеджменту може бути інтегрований у різні сфери – від місцевого самоврядування й безпекових практик громад до освітніх програм для молоді, підготовки до надзвичайних ситуацій, розбудови територіальної оборони. Для цього необхідні інституційні механізми залучення ветеранів до консультаційних рад, робочих груп, програм громадської участі. У дослідженнях, присвячених «вернакулярній безпеці» та ролі громадянського суспільства у воєнний час, наголошується, що такі практики сприяють переходу від патерналістської моделі ставлення до ветеранів до партнерської, де вони визнаються суб'єктами політики.

Водночас не можна ігнорувати напруження між «фронтвою» і «мирною» раціональністю. Частина добровольців критично сприймає цивільні бюрократичні процедури, темп реформ, повсякденні конфлікти навколо «малих» питань. Це створює загрозу взаємного нерозуміння, коли ветерани вважають суспільство байдужим або інфантильним, а цивільні – «занадто радикальними» чи «непоступливими» людей з бойовим досвідом. Подолання цієї напруги потребує відкритого суспільного діалогу, визнання не лише героїзму, а й вразливості бійців, готовності говорити про травму, втрати, помилки без стигматизації.

Таким чином, проблеми соціальної адаптації та реінтеграції бійців добровольчих батальйонів мають багатовимірний характер, поєднуючи психологічні, економічні, правові, культурні та інституційні складові. Їхнє вирішення вимагає не лише розширення спектра соціальних гарантій, а й переосмислення ролі ветеранів у постконфліктному суспільстві. Успішна реінтеграція означає не повернення до довоєнного стану, а включення бойового досвіду в структуру громадянського суспільства як важливого ресурсу стійкості й розвитку. За відсутності такої політики держава ризикує втратити значну частину людського капіталу, сформованого в умовах війни; натомість у разі її

реалізації добровольці можуть залишатися активними учасниками публічного життя, продовжуючи захищати Україну вже в інших формах – правових, політичних, соціальних та культурних.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі досліджено феномен українських добровольчих батальйонів, що виникли як відповідь на збройну агресію Російської Федерації, а також проаналізовано їхній вплив на систему національної безпеки, політичні процеси та розвиток громадянського суспільства. Узагальнення результатів дозволяє сформулювати такі висновки.

У межах дослідження їх доцільно визначати як збройні підрозділи, що формуються на основі суспільної самоорганізації в умовах воєнної загрози та частково виникають поза стандартними механізмами комплектування регулярних сил. Для них характерні висока мотивація, підвищена роль неформального лідерства, гнучкість організації, а також тісний зв'язок із волонтерськими мережами. Український випадок продемонстрував поєднання рис класичних добровольчих підрозділів і сучасних мережевих структур.

Встановлено, що поява добровольчих батальйонів у 2013–2014 рр. була зумовлена сукупністю чинників: кризовим станом сектору безпеки на початку агресії (кадрові втрати, деморалізація, нестача ресурсів), високим рівнем суспільної мобілізації після Революції Гідності, а також недовірою частини громадян до здатності держави швидко забезпечити оборону. Самооборони Майдану, регіональні ініціативи та патріотичні організації стали основою перших добровольчих формувань, які частково заповнили безпековий вакуум на ранньому етапі війни.

З'ясовано, що нормативно-правове регулювання діяльності добровольців формувалося переважно реактивно. Первинне залучення відбувалося через відомчі рішення та внутрішні накази МВС, Національної гвардії й Збройних Сил України без єдиної комплексної законодавчої рамки. Подальший розвиток законодавства був спрямований на визначення статусу добровольців, умов служби, соціальних гарантій та механізмів інтеграції. Водночас проблемними залишаються питання документального підтвердження участі в бойових діях у 2014–2015 рр. та уніфікації практик надання пільг і гарантій.

Виокремлено етапи становлення добровольчих батальйонів. Перший етап (весна–літо 2014 р.) характеризувався швидким створенням підрозділів на базі громадських і волонтерських мереж, значною автономією та залежністю від неформальних каналів забезпечення. Другий етап (осінь 2014 – 2015 рр.) пов'язаний із частковою інституціоналізацією: формуванням штатів, визначенням підпорядкування, поступовим уніфікуванням підготовки та управлінських процедур. Третій етап проявився в укрупненні окремих підрозділів, нарощуванні спроможностей і наближенні до стандартів регулярних сил.

Проаналізовано роль добровольчих батальйонів у бойових діях 2014–2015 рр. У низці ключових операцій та боїв (зокрема на маріупольському, донецькому та приазовському напрямках) добровольчі формування виконували важливі тактичні завдання: оборона позицій, штурмові дії, розвідка, утримання опорних пунктів. Висока мотивація та ініціативність поєднувалися з системними труднощами – нестачею важкого озброєння, обмеженими можливостями зв'язку й розвідки, а також проблемами координації на початкових етапах. Події під Іловайськом показали критичні наслідки неузгодженості управління та підтвердили потребу посилення єдиного командування і стандартизації взаємодії між підрозділами.

Обґрунтовано, що інтеграція добровольчих формувань до складу Збройних Сил України, Національної гвардії та інших структур сектору безпеки була необхідною для створення єдиної вертикалі управління, підвищення легітимності застосування сили та запобігання ризикам появи неконтрольованих озброєних груп. Інтеграція сприяла формалізації статусу бійців, впровадженню стандартів підготовки й планування, однак водночас породжувала напруження між «горизонтальною» культурою добровольчих підрозділів і бюрократизованими процедурами регулярної армії.

Визначено суспільно-політичний вплив добровольчих батальйонів. Їхня присутність у публічному просторі та символічний образ сприяли зміцненню громадянської моделі національної ідентичності, в якій ключовим критерієм належності до політичної спільноти стає участь у захисті держави та

відповідальність за її майбутнє. Добровольці стали одним із чинників посилення суспільної згуртованості та зміни уявлень про взаємодію держави і громадян у сфері безпеки.

Показано, що добровольчий рух у поєднанні з волонтерськими ініціативами став каталізатором розвитку громадянського суспільства. Через мережі забезпечення, збору коштів, інформаційної підтримки та комунікації між фронтом і тилом сформувалися сталі горизонтальні зв'язки. На їхній основі виникли ветеранські організації, благодійні фонди, правозахисні та просвітницькі ініціативи, які зберігають активність і після повернення частини бійців до цивільного життя.

Окреслено ключові проблеми реінтеграції добровольців і ветеранів: психологічні наслідки бойового досвіду (зокрема прояви ПТСР, тривожні та депресивні стани, моральна травма), соціально-економічні ризики (працевлаштування, втрата навичок, обмеження за станом здоров'я), правові труднощі (отримання статусу, підтвердження участі в бойових діях, доступ до гарантій), а також суспільна дистанція між ветеранами і цивільними. Наявні механізми підтримки часто мають фрагментарний характер і нерівномірно працюють у різних регіонах.

На основі проведеного аналізу сформульовано практичні орієнтири для державної політики: удосконалення правового врегулювання статусу добровольців (з урахуванням специфіки 2014–2015 рр.), розвиток комплексної системи психосоціальної реабілітації та економічної адаптації ветеранів, посилення взаємодії державних органів із ветеранськими та волонтерськими спільнотами, а також підтримка освітніх і меморіальних практик, що зберігають досвід добровольчого руху. Доцільним є також використання організаційного та кадрового потенціалу добровольців у межах територіальної оборони та місцевих безпекових ініціатив за умов чіткого цивільного контролю і зрозумілих процедур підпорядкування.

У підсумку добровольчі батальйони стали важливим фактором обороноздатності України на ранніх етапах війни та суттєвим елементом

трансформації суспільства в умовах тривалої збройної агресії. Їхній досвід одночасно демонструє мобілізаційну спроможність громадянського середовища і підкреслює потребу в системних рішеннях щодо правового регулювання, інтеграції та реінтеграції учасників бойових дій. Перспективними напрямками подальшого вивчення є порівняльний аналіз українського добровольчого руху з міжнародними моделями, а також оцінка його довгострокового впливу на інституційну стійкість держави та політичну культуру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Джерела:

1. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1932-12>(дата звернення: 28.04.2026).
2. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 № 1934-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1934-12>(дата звернення: 28.04.2026).
3. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3543-12>(дата звернення: 28.04.2026).
4. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3551-12>(дата звернення: 28.04.2026).
5. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3236-17>(дата звернення: 28.04.2026).
6. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/876-18>(дата звернення: 28.04.2026).
7. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19>(дата звернення: 28.04.2026).
8. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2469-19>(дата звернення: 28.04.2026).
9. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1702-20>(дата звернення: 28.04.2026).
10. Про внесення змін до Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” щодо статусу осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України : Закон України від 07.04.2015 № 291-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/291-19>(дата звернення: 28.04.2026).
11. Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення норм, що регулюють питання визначення категорій осіб, які визнаються ветеранами

війни та членами сімей загиблих Захисників і Захисниць України, та надання їм соціальних гарантій : Закон України від 15.03.2022 № 2121-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2121-20>(дата звернення: 28.04.2026).

II. Література:

12. Божук О., Халецька І. Події російсько-української війни (2022–2024 рр.): український та польський досвід документування й репрезентації. Society. Document. Communication. 2024. Vol. 9, No. 2. С. 30–42.

13. Воронятніков О. О. Суб'єкти адміністративно-правового забезпечення використання засобів індивідуального броне захисту. Актуальні питання у сучасній науці. 2024. № 10(28). С. 306–315.

14. Гладка К., Громаков Д. Добробати. Харків : Віват, 2016. 574 с.

15. Головка Л. В., Головка Т. В. Волонтерська активність як чинник стійкості та нарощування соціального капіталу громад в умовах війни. Демографія та соціальна економіка. 2023. № 4(54). С. 28–37.

16. Горінов П. В. Адміністративно-правовий статус волонтера в умовах воєнного стану. Київський часопис права. 2022. № 3. С. 45–53.

17. Дідич О. Р., Наумко М. М. Державно-приватне партнерство у забезпеченні національної безпеки в умовах повномасштабного вторгнення. Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2023. Т. 34(73), № 2. С. 118–123.

18. Кравченко М. Азовський батальйонний архів: нерегламентована документація добровольчого батальйону «Азов» за травень–вересень 2014 року. Архіви України. 2021. № 3(328). С. 151–161.

19. Кравченко М. Явище українського волонтерського руху та його значення в новітній історії, політиці та культурі України. Актуальні проблеми українознавства. 2021. № 4(81). С. 34–41.

20. Кравченко М. С. Підходи до класифікації українських добровольчих формувань, що брали участь у бойових діях на Сході України у 2014–2015 роках. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки. 2021. Т. 32(71). № 4. С. 48–54.

21. Кравченко М. С. Вплив громадсько-політичних структур на формування українських добровольчих батальйонів у 2014–2015 роках. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2021. № 35. С. 15–20.
22. Миронюк Є. О. Особливості адміністративно-правового статусу волонтерських організацій в Україні в умовах воєнного стану та механізм його реалізації. Юридичний вісник. 2022. № 5. С. 91–98.
23. Новородовський В., Новородовська Н. Добровольчий рух на початковому етапі російсько-української війни (2014–2018 рр.). Український літопис. 2023. Вип. 1. С. 80–92.
24. Панькова О. В., Касперович О. Ю. Українське волонтерство в умовах збройної російської агресії: зміцнення потужностей через залучення ресурсів цифровізації, ІКТ та мережевих технологій. Економічний вісник Донбасу. 2022. № 2(68). С. 113–123.
25. Піцун І. Д. Міжнародний досвід контррозвідувального забезпечення сил територіальної оборони: порівняльний аналіз з досвідом України. Академічні візії. 2022. Вип. 14. С. 59–66.
26. Стасюк Ю. Українські добровольчі формування як унікальне явище незалежної України. Військово-історичний меридіан. 2018. Т. 20. Вип. 2. С. 54–63.
27. Таран М. Український волонтерський рух і розвиток громадянського суспільства (2014 – лютий 2022 рр.). Society. Document. Communication. 2024. Vol. 9, No. 2. С. 20–29.
28. Штрайхер О. А. Актуальні аспекти розвитку українського волонтерського руху в контексті громадянського суспільства. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2024. Вип. 46. С. 97–104.
29. Alshamy R. Polycentric defence, Ukraine style: explaining Ukrainian resilience under invasion. Journal of Public Finance and Public Choice. 2024. Vol. 39, No. 1. P. 10–35.
30. Cuscunà G. From New Humanitarianism to Total Defence:

conceptualising a new dimension of aid organisations in Ukraine's war effort. *Central European Journal of International and Security Studies*. 2025. Vol. 19, No. 1. P. 5–41.

31. Dyson T., Pashchuk Y. Organisational learning during the Donbas War: the development of Ukrainian Armed Forces lessons-learned processes. *Defence Studies*. 2022. Vol. 22. No. 2. P. 141–167.

32. Fedinec C. The Ukrainian Civil Volunteer Movement during Wartime (2014–2022). *Dispatches from Ukraine: A Political Nation in Wartime*. Budapest : Central European University Press, 2023. P. 241–262.

33. Kähkö I. A nation-in-the-making, in arms: control of force, strategy and the Ukrainian volunteer battalions. *Defence Studies*. 2018. Vol. 18. No. 2. P. 147–166.

34. Kudlenko A. Roots of Ukrainian resilience and the agency of Ukrainian society before and after Russia's full-scale invasion. *Contemporary Security Policy*. 2023. Vol. 44, No. 4. P. 513–529.

35. Kurylo B. From individual to collective: Vernacular security and Ukrainian civil society in wartime. *Security Dialogue*. 2025. Vol. 56. No. 5. P. 312–330.

36. Madryha T., Bilousov Y., Zubrytska L., Teremtsova N., Druchek O. The role of the volunteer movement in the security policy of the state in the context of military operations. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12. No. 66. P. 326–334.

37. Melnykovska I., Krusell J., Sokhey S. The local and regional dimension of Ukraine's resilience during Russia's full-scale invasion: an introduction. *Post-Soviet Affairs*. 2025. P. 1–20.

38. Mutallimzada K. Fighters' motivations for joining extremist groups: investigating the attractiveness of the Right Sector's Volunteer Ukrainian Corps. *European Journal of International Security*. 2023. Vol. 8, No. 1. P. 77–100.

39. Pankova O., Kasperovych O. Ukrainian volunteer movement under conditions of armed Russian aggression: opportunities, national and global challenges for Ukraine's post-war recovery. *Journal of European Economy*. 2022. Vol. 21. No. 3. 270–287.

40. Rabinovych M., Melnykovska I., Umland A. et al. Explaining Ukraine's

resilience to Russia's invasion: the role of local governance. *Governance*. 2024. P. 1–18.

41. Schmäing M. From reconfiguring the urban space to resisting Russia's war: local civic engagement in Ukraine since 2014. *Post-Soviet Affairs*. 2025. P. 110–132.

42. Vorona P. V., Bobrytskyi L. V. Legal phenomenon of the volunteer movement in Ukraine, as a reaction of self-defense of civil society in 2014. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*. 2022. № 15(1). С. 112–119.

43. Wood G. R. The organization of volunteer battalions in Ukraine. *Constitutional Political Economy*. 2022. Vol. 33, No. 2. P. 115–134.

44. Worschech S. New civic activism in Ukraine: building society from scratch? *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*. 2017. Vol. 3. P. 23–45.

45. Zarembo K. Substituting for the state: the role of volunteers in defense reform in post-Euromaidan Ukraine. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*. 2017. Vol. 3. P. 47–70.